

StopFake – faktantarkistuksella informaationsodankäyntiä vastaan

Päivi Kärnä

Tekijä Päivi Kärnä	
Koulutusohjelma Journalismin koulutusohjelma	
Raportin/Opinnäytetyön nimi StopFake – faktantarkistuksella informaationsodankäyntiä vastaan	Sivu- ja liitesivumäärä 63 + 5
<p>Ukrainan vuonna 2014 alkaneessa kriisissä perinteiseen sodankäyntiin on yhdistynyt laaja informaatiovaikuttaminen. Venäjän disinformaatiokampanja on tuottanut huomattavan määrän valeutisia, joilla se pyrkii muokkaamaan kotimaisen ja ulkomaisen yleisön käsitystä Ukrainan konfliktista sekä sen syistä ja seurauksista.</p> <p>Ukrainalaiset toimittajat ja journalismin opiskelijat reagoivat disinformaatiovyöryyn perustamalla faktantarkistuspalvelu StopFaken, joka tarkistaa Venäjän median ja sosiaalisen median valheellisia uutisia. Se on tarkistanut jo toistatuhatta valeuutista ja harjoittaa lisäksi laajasti mediakasvatusta. StopFaken tarkistamista uutisista valtaosa on julkaistu venäläisessä valtaviiran mediassa.</p> <p>Tässä opinnäytetyössä esitellään StopFaken toimintatapaa ja analysoidaan sen faktantarkistusten pohjana olevia valeuutisia. Aineistoon on valittu yhden kuukauden faktantarkistukset vuosilta 2014–2018.</p> <p>Valeuutisten sisältöä tarkastellaan ensinnäkin luokittelemalla niiden väitteitä ja vertailemalla niitä kirjallisuudessa kuvattuihin Venäjän informaatiovaikuttamisen narratiiveihin.</p> <p>Toiseksi työssä eritellään tapoja, joilla valeuutiset pyrkivät luomaan todentuntuisen vaikutelman käyttämällä lähteitä harhauttavasti. Lisäksi kuvataan, millaisen tarkistustyön StopFaken tiimi joutuu tekemään selvittääkseen uutisten todenperäisyyden.</p> <p>Valeuutisten väitteitä ja lähteiden harhaanjohtavaa käyttöä analysoitaessa on lähtökohtana ollut aineistopohjaisen teorian metodi, jossa luokittelut rakennetaan aineistosta käsin.</p> <p>StopFaken ja sen tekemien faktantarkistusten tarkastelua taustoitetaan esittelemällä Ukrainan ja Venäjän välistä konfliktia, Venäjän informaatiovaikuttamista ja narratiivien merkitystä disinformaatioissa. Lisäksi kuvataan StopFaken työskentelytavan suhdetta faktantarkistuksen perinteeseen. Lopuksi pohditaan, mitä suomalainen toimittaja voi StopFaken työn tarkastelusta oppia.</p>	
Asiasanat Ukrainan kriisi, Venäjä, valeuutiset, faktantarkistus, disinformaatio, informaationsodankäynti	

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Faktantarkistusta konfliktin keskellä	1
1.2	Vale uutisten maailma StopFaken työn kautta nähtynä	1
2	Venäjän ja Ukrainan konflikti: sodankäyntiä ja disinformaatiokampanjaa	3
2.1	Venäjän ja Ukrainan konflikti	3
2.2	Työssä käytetyt käsitteet	5
2.3	Venäjän informaatiovaikuttamisen toimintatavat	9
2.4	Venäjän media osana informaatiovaikuttamista	11
2.5	Venäjän tuottamat strategiset narratiivit Ukrainan konfliktista	14
3	StopFake	18
3.1	StopFake-palvelun lähtökohdat ja luotettavuuden rakentaminen	18
3.2	Toiminnan kehittyminen	20
3.3	StopFake faktantarkistuksen kentässä	23
3.4	Mitä StopFake saavuttaa faktantarkistuksella?	25
4	Tutkimuskysymys, aineisto ja työtapo	28
4.1	Tutkimuskysymys	28
4.2	Aineisto	28
4.3	Mistä vale uutiset ovat peräisin	31
4.4	Menetelmävalinnat ja työsuunnitelma	34
5	StopFaken faktantarkistusartikkelien tarkastelu	38
5.1	Vale uutisten väitteet ja narratiivit	38
5.2	Vertailu aiempaan tutkimukseen	44
5.3	Harhauttamisen keinot	47
5.4	Millaisin keinoin StopFake tarttuu faktantarkistukseen?	51
6	Yhteenvetoa ja pohdintaa	54
6.1	Yhteenveto ja johtopäätökset	54
6.2	Suomalainen toimittaja ja Venäjän disinformaatio	57
	Lähteet	59
	Liitteet	
	Liite 1. Aineistona käytetyt faktantarkistusartikkelit	64

1 Johdanto

1.1 Faktantarkistusta konfliktin keskellä

Kun Venäjä valtasi Ukrainalle kuuluvan Krimin niemimaan helmi- ja maaliskuun vaihteessa vuonna 2014 ja myöhemmin samana keväänä alkoivat levottomuudet itäisessä Ukrainassa, siirtyi Ukraina uuteen aikaan. Sitä leimaa vuosia jatkuva aseellinen konflikti ja ratkaisematon poliittinen ristiriita suurimman naapurimaan kanssa. Se on vienyt Ukrainan myös keskelle informaatio­sodankäyntiä.

Venäjä­n valtio on ryhtynyt aktiivisen ja suunnitelmallisen informaatio­vaikuttamiseen, joka kohdistuu sekä sen omaan väestöön että muihin maihin. Venäläinen media sekä sosiaalisessa mediassa toimivat palkatut trollit ja tavalliset kansalaiset levittävät monenkirjavia Ukrainaa käsitteleviä valeuutisia, joista osa leviää myös kansainväliseen mediaan. Venäjän toiminta on tuonut Suomessakin laajan yleisön tietoisuuteen informaatio­vaikuttamisen ja informaatio­sodan käsitteet.

Ukrainalaiset toimittajat reagoivat tilanteeseen tarttumalla uudenlaisiin journalistisiin projekteihin, joille ei ollut suoraa vastinetta muiden maiden mediamaailmassa. Yksi niistä on StopFake, faktantarkistus­palvelu, joka syntyi keräämään ja tarkistamaan Venäjän mediassa ja sosiaalisessa mediassa julkaistuja valheellisia uutisia. Se on valtiosta ja kaupallisista toimijoista riippumaton kansalaisjournalismihanke, kuitenkin pääosin ammattitoimittajien toteuttama.

StopFake on toiminut kevästä 2014 alkaen ja sen toiminta on nopeasti laajentunut ja ammattimaistunut. Se levittää työstään tietoa tehokkaasti monilla eurooppalaisilla kielillä eri maiden median ja kansalaisten käyttöön. Sen toimintaa tarkastelemalla avautuu konkreettisesti venäläisen informaatio­vaikuttamisen todellisuus ja samalla se, miten sitä vastaan voidaan kamppailla journalistisin keinoin.

1.2 Valeuutisten maailma StopFaken työn kautta nähtynä

Opinnäytetyön tavoite on kuvata ukrainalaisen faktantarkistus­palvelun StopFaken toimintaa ja tuoda esiin, millaisia ovat ne haasteet, joita se työssään kohtaa. Millaisia valeuutisia se oikaisee ja millaisia metodeja se on valeuutisten tarkistamiseen kehittänyt. StopFaken alkuperäinen ydintehtävä oli faktantarkistusten julkaiseminen. Se julkaisee sivustollaan myös runsaasti Venäjän ja Ukrainan konfliktia, informaatio­vaikuttamista ja faktantarkistusta käsitteleviä artikkeleita, mutta työssä keskitytään analysoimaan faktantarkistuspauksia ja sitä, mitä ne kertovat venäläisestä disinformaatiosta.

Työn aineistona on StopFake-sivustolla oleva materiaali. Sivustolla on sen toiminnan aikana julkaistu toistatuhatta faktantarkistusartikkeliä. Tarkasteltavaksi on valittu yhden kauden faktantarkistukset kultakin vuodelta ajalla 2014–2018.

Faktantarkistusartikkeleita on tarkasteltu kolmesta näkökulmasta.

- Valeuutisten sisältö: Millaisia väitteitä tarkistetuissa valeuutisissa esiintyy? Millaisia aineiston valeuutisten väitteet ovat suhteessa aikaisemmassa tutkimuksessa kuvattuihin narratiiveihin?
- Millaisia ovat valeuutisissa esiintyvät keinot luoda vaikutelma aidosta uutisesta ja erityisesti miten tässä käytetään lähteitä harhaanjohtavasti?
- Millä keinoilla StopFake selvittää valeuutisia, eli millaisen työn faktantarkistaja joutuu tekemään?

Lopuksi pohditaan, mitä suomalainen toimittaja voi StopFaken työn tarkastelusta oppia.

Valeuutisten väitteitä ja lähteiden harhaanjohtavaa käyttöä analysoitaessa on lähtökoh-
tana ollut aineistopohjaisen teorian metodi, jossa luokittelut rakennetaan aineistosta käsin.

StopFaken kuvausta ja sen faktantarkistusartikkelien analyysia taustoitetaan esittelemällä Ukrainan ja Venäjän välistä konfliktia, Venäjän informaatiovaikuttamista ja narratiivien merkitystä disinformaatiossa. Lisäksi kuvataan StopFaken työskentelytavan suhdetta faktantarkistuksen perinteeseen.

2 Ukrainan ja Venäjän konflikti: sodankäyntiä ja disinformaatiokampanjaa

2.1 Ukrainan ja Venäjän konflikti

Neuvostoliiton hajoaminen ja Ukrainan itsenäistyminen vuonna 1991 ei katkaissut Venäjän ja Ukrainan tiiviitä suhteita. Ukraina oli vuonna 2014 alkaneeseen konfliktiin asti monin tavoin rakenteellisesti riippuvainen Venäjästä. Venäjän vaikutusvalta perustui neljään tekijään: sen taloudellisiin resursseihin ja sotilaalliseen ylivoimaan, eliittien tiiviisiin suhteisiin ja niin kutsuttuun pehmeään vaikuttamiseen, joka tapahtuu erityisesti kulttuurin kautta. (Moshes & Nizhnikau 2018, 3.)

Samalla Ukraina pyrki tiiviimpään yhteistyöhön Euroopan unionin kanssa. Vuosina 2007–2012 neuvoteltiin EU:n ja Ukrainan välinen assosiaatiosopimus ja sen osana vapaakauppasopimus. Marraskuussa 2013, vain viikkoja ennen kuin sopimus oli määrä allekirjoittaa, Ukrainan silloinen presidentti Viktor Janukovits ilmoitti Ukrainan jäädyttävän assosiaatiosopimuksen. Taustalla oli Venäjän tekemä tarjous 15 miljardin dollarin lainasta. (Raik 2016; Moshes & Nizhnikau 2018, 3.)

Seuraavan talven ja kevään aikana tapahtumat etenivät kiihkeässä tahdissa. Presidentin ratkaisu synnytti Ukrainassa laajan protestiliikkeen, Maidanin kansannousuksi kutsutun mielenosoitusten sarjan. Aluksi mielenosoitukset olivat rauhallisia, mutta muuttuivat verilöylyksi helmikuussa 2014, kun todennäköisesti poliisi ampui mielenosoittajia. Ainakin sata mielenosoittajaa kuoli. Tapahtumien selvittäminen on edelleen kesken. Tapahtumasarjan seurauksena presidentti Janukovits pakeni maasta helmikuussa 2014 ja hallitusvalta vaihtui Kiovassa. (Raik 2016; Heiskanen 2015; Järvenkylä 2019.)

Helmi- ja maaliskuun vaihteessa 2014 Venäjä-mielinen aseistautunut joukko valtasi Simferopolissa sijaitsevan Krimin niemimaan alueparlamentin ja Venäjän armeijan joukot piirittivät kaksi lentokenttää Krimillä. Venäjän lähettämät tunnuksettomat asemiehet riisui-
vat aseista niemimaalla olevat ukrainalaiset joukot. 16.3. Krimillä järjestettiin kansanäänestys liittymisestä Venäjään ja sen jälkeen Venäjä ilmoitti, että liittyminen on saanut yli-voimaisen tuen. Ukrainan hallitus, Euroopan Unioni ja Yhdysvallat pitivät äänestystä laittomana. Vain pari päivää myöhemmin Venäjän presidentti Vladimir Putin allekirjoitti lain Krimin liittämisestä Venäjään. (Heiskanen 2015.)

Vihollisuudet itäisessä Ukrainassa alkoivat huhtikuun 2014 alussa, kun tunnuksettomat aseistetut miehet alkoivat vallata hallituksen rakennuksia. Valtaukset vaikeuttivat keskuks-hallinnon toimintaa, ja nopeasti päädyttiin tilanteeseen, jossa merkittävä osa Donetskin ja Luhanskin alueista ei ollut enää lainkaan Kiovan hallinnon kontrollissa. Vaikka Moskova kielsi virallisesti osallisuutensa tapahtumiin ja väitti, että hyökkääjät olivat paikallisia hallitukseen tyytymättömiä aktivisteja, on asiantuntijoiden mukaan ilmeistä, että ydinjoukko kuului tai ainakin sillä oli kontaktit Venäjän armeijan eri yksiköihin. (Rasz & Moshes 2014, 5–6.)

Vallattujen alueiden hallinto vaihdettiin nopeasti uuteen. Uudet vallanpitäjät saivat Venäjältä aktiivista poliittista, sotilaallista ja tiedotusvälineiden tukea. Separatistihallinto järjesti jo toukokuussa Donetskissa ja Luhanskissa kansanäänestyksen itsenäisyydestä ja marraskuussa ”vaalit”. Venäjä pyrki näin luomaan vaikutelman legitiimeistä poliittisista toimituksista, ja alkoi käyttää nimityksiä ”Donetskin kansantasavalta” ja ”Luhanskin kansantasavalta”. (Rasz & Moshes 2014, 6.)

Ukrainan hallitus reagoi kapinallisalueiden tapahtumiin julistamalla separatisteja vastaan terrorisminvastaisen operaation ja ryhtyy pian sotatoimiin. Vihollisuudet pyrittiin keskeyttämään Minskissä käydyillä kansainvälisillä neuvotteluilla kaksi kertaa, syyskuussa 2014 ja helmikuussa 2015. Tulitaukosopimuksia on kuitenkin rikottu jatkuvasti eivätkä sovitut toimenpiteet kestävän rauhantilan aikaansaamiseksi ole edistyneet. (Heiskanen 2015; Raik 2017.)

Vuonna 2018 Ukrainan hallituksen ja Venäjän tukemien separatistien välinen sota jatkui jo viidettä vuotta ja vuoden 2018 alkupuolella siinä on kuollut lähes 11 000 ihmistä ja 1,7 miljoonaa on joutunut jättämään kotinsa (Nizhikau & Lassila 2018).

EU ja Yhdysvallat asettivat pakotteita useita Venäjän ja Krimin aluehallinnon edustajia vastaan heti Krimin valtauksen jälkeen, ja pakotteita on sen jälkeen laajennettu useita kertoja. Näin tapahtui muun muassa heinäkuussa 2014, kun kapinallisten hallitsemalla alueella ammuttiin alas malesialainen matkustajakone ja sen lähes 300 matkustajaa kuoli. (Heiskanen 2015.)

Työni tarkastelujakson lopussa vuonna 2018 itäisen Ukrainan tilanne oli monin tavoin vaikea. YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimiston raporttien mukaan kapinallisalueilla elävän väestön olot olivat turvattomat ja toivottomat. Alueesta oli tullut laajamittaisen salakuljetuksen ja muun varjotalouden tyyssija ja sen johtajat vahvistivat asemiaan korruptiolla ja rikollisilla liiketoimilla. (Raik 2016; Nizhnikau & Lassila 2018.)

Ukrainan hallitus oli tiukentanut asennoitumistaan kapinallisalueiden asukkaita kohtaan vuodesta 2016 alkaen. Sosiaalietuuksien ja eläkkeiden käsittelyä oli rajoitettu ja alueet olivat taloussaarrossa. Kun eläkkeet jäivät saamatta eikä laillinen kaupankäyntikään ollut mahdollista, asukkaat eivät voineet maksaa esimerkiksi sähköstä tai vedestä, ja Ukrainan hallinto oli ajoittain keskeyttänyt näiden jakelun miehityllä alueella. (Nizhnikau & Lassila 2018.)

Ukrainan talouden tila oli koko jakson 2014–2018 ajan hyvin vaikea ja maa sai merkittävää taloudellista tukea muun muassa EU:lta ja Kansainväliseltä valuuttarahastolta. Länsimaat vaativat Ukrainalta toimia korruption kitkemisessä, itsenäisen oikeusjärjestelmän kehittämisessä ja talouden ja hallinnon modernisoimisessa. Edistystä tapahtui, vaikka Ukrainaa moitittiinkin hitaudesta keskeisissä uudistuksissa, kuten kamppailussa korruptiota vastaan. (Nizhnikau & Moshes 2016, 3–7; Korhonen 2018; Eurooppa-neuvosto ja Euroopan unionin neuvosto 2018.)

2.2 Työssä käytetyt käsitteet

Venäjän valtiovallan ja median toimintaan Ukrainan kriisissä on julkisuudessa viitattu muun muassa sanoilla informaatiovaikuttaminen ja propaganda. StopFake taas tekee faktantarkistusta ja etsii vale uutisia. Avaan tässä lyhyesti aihepiiristä puhuttaessa käytettyjä käsitteitä ja otan sen jälkeen joitakin työni kannalta keskeisimpiä käsitteitä tarkempaan tarkasteluun.

Fakta

Fakta on yksilöllisestä käsityksestä tai tulkinnasta riippumaton asia, tosiasia. Olennaista on myös se, että faktan voi hakea ja verifioida havaittavissa olevassa todellisuudessa. (Muraja 2017, 22, 142–143.)

Faktantarkistus

Faktantarkistuksessa on kyse julkisesti esitetyn väitteen tarkistamisesta. Tarkistaminen kattaa sekä tarkastamisen että havaittujen virheiden ja puutteiden korjaamisen. Faktantarkistus on keskeinen osa journalistin työtä, ja viime vuosina on kehittynyt myös erityisiä faktantarkistuspalveluja. (Muraja 2017, 140.)

Vale uutinen

Vale uutinen voidaan määritellä harhautustarkoituksessa tehdyksi tekstiksi (se voi olla myös vaikkapa video). Se ”matkii ulkoisesti journalismia, mutta ei ole sitä. Vale uutinen on

olennaisilta osiltaan seipitettä. Se voi sekoittaa tosiasioita fiktioonsa, mutta se ei pohjimmitaan välitä tosiasioista” (Vehkoo 2017).

Misinformaatio

Misinformaatio on virheellistä tai epätäydellistä informaatiota. Se voi olla tulkinnanvaraista, epätarkkaa tai muuten virheellistä, mutta misinformaation välittämisessä ei ole tavoitteena totuuden tarkoituksellinen vääristäminen. Kyse on pikemminkin informaation antajan puutteellisista tai vääristä tiedoista johtuvasta harhaanjohtamisesta. (Haasio, Ojaranta & Mattila 2018, 26–27.)

Disinformaatio

Disinformaation erottaa misinformaatiosta sen välittäjän tavoite. Se on harhaanjohtavaa tietoa, joka on synnytetty väärentämällä ja jota levitetään julkisuuteen tarkoituksellisesti. Usein disinformaatio ujutetaan huomaamattomasti hyväuskoisiin tiedotusvälineisiin naamioimalla se luotettavan vaikutelman antavaksi uutiseksi. (Kuutti 2006, 16.)

Informaatiovaikuttaminen

Informaatiovaikuttaminen on toimintaa, ”jossa informaatiota tuottamalla, muokkaamalla tai sen saatavuutta rajoittamalla muutetaan kohteen käsityksiä tai toimintaa informaatio- ja mielipideympäristön kautta” (Kyberturvallisuuden sanasto, 2018).

Informaatiosodankäynti

Informaatiosodankäynti on valtion toteuttama strateginen sarja psykologisia ja informaatio-operaatioita, jotka vaikuttavat kohteen mielipiteisiin, asenteisiin ja toimintaan pyrkien tukemaan valtion johdon poliittisia tavoitteita (Aro 2016, 121).

Informaatiosodankäynnin ja -vaikuttamisen käsitteet ovat lähellä toisiaan ja erityisesti englanninkielisessä tekstissä niillä saatetaan kuvata samaa ilmiötä. Suomessa pyritään kuitenkin yleensä tekemään ero sodankäynnin ja vaikuttamisen välillä. (Turvallisuuskomitea 2018.)

Hybridisota

Sodankäyntiä, joka yhdistää perinteistä valtiollisin armeijoin käytyä sotaa, epätyypillisiä sodankäynnin keinoja (kuten siviilien mobilisoimista) ja informaatiovaikuttamista, kutsutaan hybridisodaksi. Käsitteen mielekkyys on myös kyseenlaistettu toteamalla, että kaikki sodankäynti hybridiä ja informaatiovaikuttaminen on kuulunut sodankäyntiin kaikissa historian vaiheissa. (Pantti 2016, XIV.)

Trollit

Perinteisesti trollaus on määritelty petolliseksi, tuhoiseksi tai häiritseväksi käyttäytymiseksi internetissä ilman mitään ilmeistä välineellistä tarkoitusta. Se nähtiin ei-aatteellisena toimintana, jota tehtiin huvin vuoksi tavoitteena saada mahdollisimman paljon lukijoita ja huomiota nettipalstoilla. Nykyään trollauksella tarkoitetaan myös propagandamielessä tehtyä väärän informaation levittämistä esimerkiksi tietyn valtion etujen ajamiseksi ja mielipideilmaston muokkaamiseksi. (Haasio ym. 2018, 69.)

Keskeisten käsitteiden erittelyä

Valeuutisen käsite on viime vuosina levinnyt hyvin laajaan käyttöön ja sen merkitys on hämärtänyt ja politisoitunut. Tämä on saanut jotkut asiantuntijat suhtautumaan siihen kriittisesti. Virheellisen tiedon levittäminen on internetin ja sosiaalisen median aikakaudella saanut niin moninaisia ilmenemismuotoja ja sitä tehdään niin monin eri päämäärin, ettei valeuutinen ole riittävä käsite kuvaamaan ilmiötä analyttisesti. Sen sijaan esimerkiksi UNESCO:n oppaan Journalism, "Fake News" & Disinformation kirjoittajat suosittelevat koko käsitteen välttämistä ja käyttävät itse ilmauksia misinformation ja disinformation. Lisäksi he ovat ottaneet käyttöön käsitteen "*mal-information*" merkitsemään todenperäisen mutta tarkoituksellisesti vahingollisen tiedon levittämisestä. Näistä kaikista yhdessä he käyttävät ilmausta *information disorder*, informaatiohäiriö. (Wardle & Derakhshan 2018, 44–46.) Samaan käsitteistöön on siirtynyt suomalainen Faktabaari-palvelu (2018).

StopFake käyttää edelleen käsitettä valeuutinen (englanniksi *fake news*, venäjäksi *fejk*), kuten myös useat sen sivuilla julkaistujen taustoittavien artikkelien kirjoittajat. Tässä opinäytteessä olen päätenyt puhumaan valeuutista silloin, kun esittelen StopFaken julkaisemien faktantarkistusartikkelien lähteenä olevia uutisia, jotka palvelu on todennut virheellisiksi. Se on perusteltu ilmaus kun kyse on nimenomaan uutismediassa julkaistuista jutuista, jotka on laadittu harhauttamistarkoituksessa. Kuten luvuissa 4.2 ja 5.3 käy ilmi, valtaosa tarkistetuista jutuista on juuri tällaisia.

Kun käsittelen valheellisen informaation levittämistä laajemmin, käytän tässä työssä yleensä ilmausta disinformation. Disinformaatiota ja sen sukulaiskäsitettä propagandaa on määritelty monin tavoin, ja myös tässä lainatut kirjoittajat painottavat eri seikkoja.

Propagandan perustavoite on vaikuttaa yleisön mielipiteisiin niin, että se omaksuisi tietyn toivotun kannan, ja tällaista toimintaa on harjoitettu mitä erilaisimmissa yhteiskunnissa ainakin antiikin ajoista alkaen. Propaganda näyttäytyy kuitenkin negatiivisena ilmiönä, ja käsitettä käytetään yleensä kritiikkinä. Jonkin asian leimaaminen "vain propagandaksi"

merkitsee, ettei sitä kannata ottaa vakavasti. Propagandaa on tutkittu erityisesti Neuvostoliiton ja natsi-Saksan kontekstissa, mutta käsitys, että vain totalitaariset hallitukset käyttäisivät propagandaa, ei kestä kriittistä tarkastelua. (Pynnöniemi 2016a, 25–27.)

Katri Pynnöniemi nostaa keskeiseksi näkökulmaksi propagandan tavoitteen: se pyrkii horjuttamaan rationaalisen ajattelun rakenteita ja sitä kautta ohjailemaan päätöksentekoa. Tehokkaimmillaan propaganda on silloin, kun henkilöt, jotka omaksuvat mielipiteen tai toimintatavan, tekevät sen kuin itsestään ilman että tuntisivat tarvetta punnita eri vaihtoehtoja. Propagandan päämääränä on tarjota vastaus ja lopettaa keskustelu. (Pynnöniemi 2015; Pynnöniemi 2016a, 27–28.)

Propagandasta tuli keskustelun ja tutkimuksen kohde erityisesti ensimmäisestä maailmansodasta alkaen, disinformaatio taas on selvästi tuoreempi käsite. Sitä on käytetty laajasti 1980-luvulta alkaen osin siksi, että se on koettu neutraalimmaksi kuin propaganda. (Pynnöniemi 2016a, 27–30.)

Disinformaation ja propagandan käsitteitä käytetään usein lähes samassa merkityksessä. Mielestäni ne on kuitenkin aiheellista erottaa Teemu Oivon (2017, 54) tapaan. Hänen erotelussaan propaganda on poliittisilta tavoitteiltaan avointa, kun taas disinformaation varsinaiset tavoitteet on peitetty. Kun kyse on uutismedian artikkelista, kuten lähes kaikkien StopFaken tarkistamien valeutisten tapauksessa, on kyseessä pikemminkin disinformaatio. Venäläinen lehdistö ja sähköiset viestimet nojaavat siihen sosiaalisesti tunnistettuun normiin, että journalistien tehtävänä on välittää maailmasta puolueeton kuva sellaisena kuin se on. Valeuutiset piiloutuvat todenperäisten uutisten massaan eikä niitä ole aina helppoa tunnistaa. Siksi disinformaation käsite Oivon käyttämässä merkityksessä sopii tämän opinnäytteen aineiston kuvaamiseen. Propagandaa taas edustavat esimerkiksi poliitikkojen lausunnot, joissa avoimesti esitetään vaikkapa kanta, että Krimin kuuluminen Venäjään on oikeutettua historiallisista syistä.

Sekä propagandasta että disinformaatiosta voi todeta, että ne nimenomaan *pyrkivät* vaikuttamaan vastaanottajaansa tietyllä tavalla. Ei ole mitään takeita, että ne saavuttaisivat tavoitteensa lainkaan tai ainakaan kokonaan. On myös mahdollista, että kömpelö disinformaatio aiheuttaa jossakin osassa yleisöä torjuntaa.

Tärkeä väline disinformaation levittämisessä ovat harhaanjohtavat narratiivit. Khaldarova ja Pantti (2016, 893) käyttävät käsitettä strateginen narratiivi korostamaan sitä, että on kyse valtion tavoitteellisesta poliittisesta toiminnasta. Pynnöniemi käyttää metanarratiivin

käsitettä kuvaamaan Venäjän informaatiovaikuttamisessa esiintyviä tarinoiden kokonaisuuksia (2016d, 55.)

Informaatiovaikuttamisen tutkimuksessa narratiivi ei ole mikä tahansa pieni tarina. Ennen kaikkea narratiivi tarjoaa selityksiä. ”Se kuvaa menneisyyden, oikeuttaa nykyisyyden ja esittää vision tulevaisuudesta. Se tarjoaa kehyksen juonelle ja miljöön tarinalle. Se luo kontekstin raakainformaatiolle ja faktoille ja auttaa muovaamaan sitä, miten hahmotamme itsemme ja maailman, jossa elämme.” (Holmstrom 2015, 119–120.)

Narratiivin tarkoituksena voi pitää kehystämistä. Kehystäminen tarkoittaa valitsemista ja korostamista sekä korostettujen elementtien käyttöä kuvattaessa ongelmien syitä ja ratkaisuja. Kehykset valikoivat ja suuntaavat huomiota todellisuuden tiettyihin piirteisiin ja samalla suuntaavat huomion pois toisista. Tärkeää on yhtä lailla se, mitä ne jättävät huomiotta kuin se, mitä ne tuovat esiin. Yhteiskunnassa esiintyville ongelmille on yleensä kuviteltavissa lukuisia selitys- ja ratkaisutapoja ja joidenkin vaihtoehtojen jättäminen huomiotta rajaa ja suuntaa ajattelua. (Pynnöniemi 2016d, 55–56.)

Kehystäminen ja narratiivien rakentaminen ei ole vain disinformaation piirre, vaan se on läsnä kaikessa tiedonvälityksessä, myös tavanomaisessa uutistyössä. Narratiivi on sisään rakennettuna uutisen rakenteessa, asioiden syysuhteiden esittämisessä ja siinä, mitä faktoja valitaan keskeisiksi. Näin on riippumatta siitä, onko toimittaja tietoinen ratkaisuihistaan vai tekeekö hän ne tiedostamattaan. (Wardle & Derakhshan 2018, 46.)

Wardle & Derakhshan (2018, 46) suosittelivatkin, että faktantarkistuksen lisäksi harjoitetaisiin narratiivien purkamista eli analysoitaisiin niitä merkitysrakenteita, joiden mukaan faktat ja arviot on laitettu toimimaan tiettyjen tarkoitusten saavuttamiseksi.

2.3 Venäjän informaatiovaikuttamisen toimintatavat

Katri Pynnöniemi on analysoinut Venäjän harjoittamaa informaatiovaikuttamista vuosina 2014–2015 teoksessa *Fog of Falsehood* (2016). Hän käyttää aineistonaan Venäjän virallista propagandaa eli valtionjohdon, duuman jäsenten ja ulkoministeriön lausuntoja sekä valtaviiran median julkaisemia artikkeleja ja verkkovaikuttajien blogeja, ja tutkii niiden kulloinkin välittämiä narratiiveja. (Pynnöniemi 2016d, 59.)

Pynnöniemi analysoi Venäjän kansallisia turvallisuusstrategioita 2000-luvulta ja toteaa, että tavoite manipuloida yleistä mielipidettä on selkeästi ilmaistu strategisiasiakirjoissa.

Julkinen poliittinen tila näyttäytyy tässä ajattelussa taistelukenttänä, jota vallanpitäjien täytyy kontrolloida. Olennaista on oman sanoman levittäminen median kautta, mutta se ei ole ainoa keino. Venäjän vallanpitäjät ovat myös luoneet pseudo-oppositiopuolueita ja pseudokansanliikkeitä, kuten Naši-nuoret. Keinoina sovelletaan siis sekä tietoisuuden luomista että aktiivisia toimenpiteitä. (Pynnöniemi 2016a, 41; Pynnöniemi & Rácz 2016, 311–312.)

Venäjän toimintatavoissa keskeistä on pyrkimys hämätä vastustajaa ja naamioida tavoitteet ja operaatiot. Disinformaation levittäminen on osa tätä hämäysstrategiaa. Käytännön sodankäynnin tasolla hämäyspyrkimys näkyy esimerkiksi siinä tavassa, jolla tunnuksettomia sotilaita eli ”pieniä vihreitä miehiä” käytettiin Krimin valloituksessa. (Pynnöniemi 2016b, 13–14.) Hämäykset eivät ole irrallisia tai sattumanvaraisia vaan ”strategisten intressien edistämistä propagandan ja disinformaation keinovalikoiman avulla” (Pynnöniemi 2015).

Pynnöniemi arvioi, että Venäjän valtiovallalla on erilaiset tavoitteet kotimaassa ja ulkomailla. Venäjän sisällä disinformaation levittämisen päätavoitteena on saada hallituksen harjoittamalle politiikalle julkinen tuki. Lännessä taas Venäjän nopeasti vaihteleva ja väliin avoimesti valheellinen informaatiovaikuttaminen ei niinkään suuntaudu päättäjien vakuuttamiseen vaan suuren yleisön hämmentämiseen tarjoamalla konfliktin syistä ja kulusta lukuisia vaihtoehtoisia versioita läntiselle narratiiville. Useiden ristiriitaistenkin tarinoiden yhtäaikainen esittäminen ei ole Venäjän harjoittamassa strategisessa hämäyksessä heikkous vaan sen olennainen osa. (Pynnöniemi 2016b, 15–16.)

Tässä suhteessa Venäjän nykyinen informaatiovaikuttaminen on erilaista kuin Neuvostoliiton aikana, jolloin oli tärkeää antaa vaikutelma, että välitetty disinformaatio oli totta. (Pynnöniemi 2016b, 12; Pomerantsev & Weiss 2014, 9.)

Nyky-Venäjän informaatiovaikuttamisessa on samoja piirteitä kuin neuvostoajan propagandassa, mutta ne ovat myös olennaisesti erilaisia. Neuvostopropagandan käsitteistö kuvasi maailman marxismi-leninismien ideologisten periaatteiden mukaisesti, kun taas nykyisin käsitteet heijastelevat Venäjän tavoitteita ja intressejä kulloisessakin tilanteessa. Kun tavoitteet muuttuvat tilanteen kehittyessä, muuttuu myös informaatiovaikuttamisen sisältö. Koska narratiivit ovat muuttuvia, niitä analysoidaan suhteessa kunkin hetkisiin tapahtumiin. (Innola & Pynnöniemi 2016, 169.)

Myös Pomerantsev & Weiss (2014, 34) esittävät, että venäläinen propaganda pyrkii erityisesti hämmentämään. Se luo vaihtoehtoisen todellisuuden, jossa kaikki totuus on suhteellista eikä mihinkään tietoon voi luottaa.

Narratiivit eivät kuitenkaan ole satunnaisia. Tarinoilla ja käsitteillä on oma historiansa, jonka ansiosta ne ovat venäläisväestölle ymmärrettäviä ja luovat Venäjän kontekstissa tehokkaasti sopivia kehyksiä tapahtumille. (Khaldarova & Pantti 2016, 893.)

Yksi uusi piirre Venäjän disinformaatiossa on, että kun se aiemmin pyrki luomaan myönteisen kuvan Venäjästä ja sen toimista, nykyisin se keskittyy usein vastustajinaan pitämiensä maiden mustamaalaamiseen. Venäjän valtion ulkomaille suuntaama RT-kanava ottaa käsittelyynsä kussakin maassa ristiriitoja herättäviä aiheita ja muokkaa niistä omia tarinoitaan. Tällä se herättää huomattavasti enemmän kiinnostusta kohdemaan yleisössä. (Pomerantsev & Weiss 2014, 15.)

Propaganda on olennaista nyky-Venäjän valtion ja yhteiskunnan koossa pitämisessä. Jos aikaisemmissa autoritaarisissa hallinnoissa on tarvittu järjestelmän ylläpitämiseen kolme osaa väkivaltaa ja yksi osa propagandaa, tarvitaan nykyisin väkivaltaa vain vähän. Informaatiotilan hallinta on kaikki kaikessa. Yhden opposition edustajan vangitseminen riittää, kun käytävissä on koko media, joka toistaa asiasta halutun tarinan ja levittää sen laajalle. (Pomerantsev & Weiss 2014, 10.)

Mielenkiintoinen kysymys on, miten propagandakampanja käytännössä syntyy. Tuottaako disinformaatiota Neuvostoliiton politbyroon tapainen keskitetty propagandakoneisto, joka kontrolloi levitettävän viestin sisältöä ja koordinoi sen levitystä eri kanavia pitkin? Vai onko niin, että toimet, jotka ulospäin näyttävät koordinoidulta, ovatkin seurausta mediakentän eri toimijoiden spontaaneista ja irrallisista reaktioista ja konformistisesta käytöksestä? Pynnöniemi lähtee siitä, että ”Kremlin propagandakone” on yhdistelmä näitä molempia. Keskeinen toimija strategisten linjausten luomisessa on hänen mukaansa kuitenkin presidentin hallinto. (Pynnöniemi 2016a, 41–42, 45.)

2.4 Venäjän media osana informaatiovaikuttamista

Venäjän disinformaatio-operaatioista puhuttaessa pitää ottaa huomioon, että Venäjällä valtiovallalla on huomattava mahdollisuus vaikuttaa maansa mediaan. Suosituimmat mediatilat ja katsotuimmat televisiokanavat ovat vahvasti vallanpitäjien kontrollissa.

1990-luvulla Neuvostoliiton hajoamisen myötä media siirtyi valtiolta kaupallisille yrittäjille, ja keskittyi pian oligarkkien käsiin. Se kävi läpi muutoksen, jossa se kohtasi aivan uudet realiteetit: markkinatalouden, kommunistisen puolueen ideologisen kontrollin katoamisen, poliittisen pluralismin ja uudet yhteiskunnalliset instituutiot. Venäjän media omaksui osin

läntisten tiedotusvälineiden ideaalit, kuten sananvapauden, vahtikoiran tehtävän ja yksityisomistuksen, mutta valtiovalta ei silti ollut valmis päästämään irti perinteisestä kontrollitehtävästään. Tämä aiheutti ristiriitoja. (Khvostunova 2013.)

Journalistien ammatillinen kulttuuri ei päässyt vakiintumaan, kun suuri osa toimittajista menetti murroksen myötä työnsä ja samaan aikaan yksityiset mediayhtiöt syntyivät vahvasti kaupalliselta pohjalta. 1990-luvun puolivälistä 2000-luvun alkupuolelle media nautti suhteellisen suuresta vapaudesta, mutta toisaalta sekä poliittiset että bisneseliitit näkivät sen työkaluna, jolla saattoi hankkia poliittista vaikutusvaltaa. (Khvostunova 2013.)

2000-luvulla keskeiset tiedotusvälineet, erityisesti valtakunnalliset televisiokanavat, on jälleen siirretty joko valtiolliseen omistukseen tai sellaisten yhtiöiden haltuun, joilla on vahvat kytkökset Kremliin. Vuosikymmenen alkupuolella eri valtiolliset toimijat ottivat kontrolliinsa yli 70 prosenttia sähköisestä mediasta, 80 prosenttia alueellisesta lehdistöstä ja 20 prosenttia valtakunnallisesta lehdistöstä. Lehdistöllä on edelleen jonkin verran suurempi vapaus, mutta se tavoittaa vain pienen osan venäläisistä. Kriittisillä, oppositiohenkisillä lehdistillä on hyvin pieni levikki ja ne tavoittavat lukijoita lähinnä Moskovassa ja Pietarissa. (Khvostunova 2013.)

Viime vuosien aikana hallinnon ote mediasta on entisestään tiukentunut. Vuonna 2019 joukkoviestimistä 90 prosenttia sai rahoituksensa tavalla tai toiselta julkiselta vallalta. Suomen puolustusministeriön raportin (2019, 117–118) mukaan ”Useimmat merkittävimmät yksityiset tiedotusvälineet ovat hallinnolle kuuliaisten suurliikemiesten omistuksessa. Valtion täsmäohjailusta on siirrytty lähes täysimittaiseen valvontaan.”

Televisio on ollut Venäjän informaatiovaikuttamisen keskeinen väline. Pitkään televisio oli valtaosalle väestöstä pääasiallinen tiedonlähde, mutta tilanne on vähitellen muuttumassa. Vuonna 2009 väestöstä 94 prosenttia ilmoitti saavansa tietonsa television välityksellä, vuonna 2019 se oli 72 prosenttia. Alle 25-vuotiaista televisiosta seuraa uutisia vain 42 prosenttia. Tälle ikäluokalle sosiaalinen media on tärkein uutislähde. (Levada-tsentri 2019.)

Valtiollinen Ykköskanava (tai Ensimmäinen kanava, venäjäksi Pervyi kanal) oli useita vuosia johtava uutiskanava ja enemmistö (82%) piti tätä kanavaa ensi sijaisena koko muuhun mediakenttään verrattuna, kävi ilmi Levada-keskuksen kyselyssä vuonna 2015 (Khaldarova & Pantti 2016, 891–892). Vuonna 2019 sitä seurasi enää 47 prosenttia. Seuratuimmaksi oli kiilannut Rossija 1 ja kolmantena oli NTV. (Levada-tsentri 2019.)

Televisiosta saadun tiedon luotettavuus on kärsinyt selvän iskun venäläisten parissa. Kymmenen vuotta sitten valtaosa väestöstä, noin 80 prosenttia, luotti televisioon uutislähteenä, mutta vuonna 2019 luku oli laskenut 55 prosenttiin. Luottamus televisioon on säilynyt pääasiassa yli 35-vuotiaiden parissa. (Levada-tsentri 2019.)

Internet oli Venäjällä pitkään vapaan keskustelun areena. Tilanne on kuitenkin muuttumassa. Freedom House luonnehti vuonna 2018, että Venäjän internet ei ole vapaa ja että sen vapautta oli rajoitettu eri toimilla kuuden edellisen vuoden ajan. Internetin vapautta mittaavassa indeksissä Venäjä sijoittuu sijalle 53 vertailussa olevan 65 maan joukossa. (Puolustusministeriö 2019, 117–118.)

Venäjä on viime vuosina tehostanut myös viestinsä viemistä ulkomaisille yleisöille. Ilmeisimmät toimijat ovat televisiokanava ja verkkopalvelu RT (entinen Russia Today) ja uutispalvelu Sputnik, joiden lisäksi verkossa on joukko uutissivustoja ja sosiaalisen median verkostoja. RT:n tehtäväksi on määritelty esittää kansainvälisiä uutisia venäläisestä näkökulmasta. Se toimii useilla laajasti puhutuilla kielillä ja mukailee läntisiä median malleja. (Pynnöniemi 2016a, 45.)

Läntiselle yleisölle suunnattujen tiedonvälityskanavien luomisen taustalla voi nähdä Venäjän kokemuksen, että vuoden 2004 Ukrainan oranssin vallankumouksen ja 2008 Georgian sodan yhteydessä se ei saanut omaa näkökulmaansa läpi läntisessä maailmassa. (Pomerantsev & Weiss 2014, 11–12.)

Raja kotimaisen ja ulkomaisen tiedonvälityksen välillä ei enää ole rautaesirippu tai valtion raja vaan venäjän kieli. Ne venäjän puhujat, jotka seuraavat aktiivisesti venäläisiä tiedotusvälineitä, saavat uutisensa Venäjän valtiovallan näkökulmasta tarjoiltuna riippumatta siitä, asuvatko he Venäjällä, Ukrainassa tai esimerkiksi jossakin Euroopan unionin maassa. (Pynnöniemi 2016, 45.)

Myös sosiaalinen media osallistuu informaatiovaikuttamiseen. Perinteisen median haltuunoton jälkeen Venäjän valtiolta on pyrkinyt saamaan sosiaalisen median vaikutusvaltansa. Se on luonut laajan palkatun trolliarmeijan, jonka tehtävä on täyttää keskustelupalstat Kremlin tuottamalla informaatiolla ja häiritä eri tavoin ajattelevia toimittajia ja tavallisia keskustelijoita (Aro 2016, 121–122; Sienkiewicz 2016, 20–21.)

Myös tavalliset hallitukselle lojaalit kansalaiset levittävät valeuutisia, ja usein palkattuja trolleja ja vilpittömästi asiaansa uskovia ihmisiä on vaikeaa erottaa toisistaan. Kyse on ennen kaikkea siitä, että ne kaikki levittävät Venäjän valtion intressien mukaista tarinaa. Tätä

kautta disinformaation levitys on privatisoitu ja joukkoistettu (Khaldarova & Pantti 2016, 892.)

Sosiaalista mediaa on kuitenkin mahdotonta saada kokonaan kontrolliin. Se tarjoaa myös areenan väittelylle sekä vastanarratiivien luomiselle ja levittämiseksi. Esimerkiksi StopFaken faktantarkistukset leviävät sosiaalisessa mediassa ja saavat niissä kaikupohjaa. (Khaldarova & Pantti 2016, 897–899.)

2.5 Venäjän tuottamat strategiset narratiivit Ukrainan konfliktista

Venäjän informaatiovaikuttamisen sisältöjen perusteellisin esittely on edellä mainittu teos Fog of Falsehood. Sen vahvuus on, että Katri Pynnöniemi on siinä analysoinut venäläisen disinformaation narratiiveja monipuolisesti ja useilla eri tasoilla, niin korkean tason strategisissa dokumenteissa ja viranomaislausunnoissa kuin mediassa ja blogeissa. Kuva on siis laajasti kattava tarkastellun jakson ajalta.

Pynnöniemi (2016, 75) toteaa, että hämäämiseen tarkoitettujen disinformaation narratiiveja on lähes loputtomasti, mutta valitsee tarkasteluun muutamia Ukrainan konfliktin kannalta keskeisiä tarinoita ja käsitteitä.

Toinen kiinnostava analyysi Venäjän Ukrainan konfliktia kuvaavista narratiiveista on Irina Khaldorovan ja Mervi Pantin (2016). He hyödyntävät StopFaken tuottamaa faktantarkistusmateriaalia, joten tutkimus toimii hyvänä vertailukohtana tämän opinnäytteen aineiston analyysille, vaikka otos onkin valittu eri kriteerein kuin omassa työssäni (vrt. luku 4.1). Tutkijat poimivat aineistonsa kymmenen StopFaken korjaamaa Venäjän valtiollisen Ykköskanavan uutista ajalta 1.12.2013–1.2.2015.

Näissä kahdessa tutkimuksessa esitellyt narratiiviset teemat on yhdistetty seuraavassa luettelossa.

Khaldarova ja Pantti kuvaavat artikkelissaan kaksi keskeistä strategista narratiivia, jotka esiintyvät Ykköskanavan uutisissa useissa eri yhteyksissä hiukan eri muodoissa. Nämä ovat Fasistinen Ukraina ja Länsi vastaan Venäjä. Samat narratiivit esiintyvät myös Pynnöniemen aineistossa. Muut narratiivit on koottu Pynnöniemeltä.

1) Fasistinen Ukraina

Venäjän propaganda leimaa Ukrainan fasistiseksi. Tämän väitteen tehokkuus propagandassa nojaa Venäjällä vahvaan kansakunnan rakentamista tuottavaan narratiiviin. Tämän

ytimenä on voitto toisessa maailmansodassa, jota venäläisittäin kutsutaan Suureksi isänmaalliseksi sodaksi. Natsi-Saksan kukistaminen nähdään kaikkein arvokkaimpana, ”pyhimpänä” saavutuksessa Venäjän historiassa (vaikka kyseessä silloin oli Neuvostoliitto), joten ihmisen tai kansan leimaaminen ”fasistiseksi” on tehokas tapa vedota Venäjällä yhteisesti jaettuihin arvoihin. Venäläiset yhdistävät sen toisen maailmansodan fasistien terroriin ja rikoksiin, jotka edelleen elävät ihmisten mielissä. (Khaldarova & Pantti 2016, 893–894.)

Pynnöniemi mainitsee fasisti- ja natsikäsitteet osana Venäjän propagandan kielenkäyttöä. Niillä viitataan sekä Ukrainan viranomaisiin yleensä että erityisesti armeijaan. Maidanin kansannousun aktiiveja nimitetään usein käsitteellä ”banderovtsy”, joka viittaa äärinationalistisuuteen. (Pynnöniemi 2016c, 72–73 ja 75.)

2) Länsi vastaan Venäjä

Tämä narratiivi perustuu Venäjällä viime vuosina luotuihin stereotypioihin, kuten ajatuksen Venäjästä hengellisenä, moraalisenä ja perinteisille arvoille uskollisena, kun taas länsi esitetään moraalittomana ja sen toiminta vain oman edun tavoittelusta lähtevänä. Tässä narratiivissa länsi on Venäjän vastakohta, mutta samalla myös uhka ja aggressiivinen vihollinen. (Khaldakova & Pantti 2016, 895.)

Lännen ja Venäjän konfliktia kuvaava narratiivi esittää lännen aktiivisena provokaattorina, joka pakottaa passiivisen Venäjän puolustamaan itseään (Pynnöniemi 2016c, 84–85).

Venäjä syyttää länttä geopolittisesta ekspansiosta, tunkeutumisesta alueelle, jolla Venäjällä on perinteisesti ollut vaikutusvaltaa. Venäjä on pakotettu reagoimaan sitä ympäröivien vihamielisten maiden operaatioihin, kuten Naton laajentumiseen. Länsi on Venäjän narratiivin mukaan myös tietoisesti pyrkinyt destabilisoimaan Ukrainaa edistääkseen geopolittisiä tavoitteitaan. (Pynnöniemi 2016c, 84–85 ja 87.)

3) Venäläisvastaisuus

Lännen ja Ukrainan venäläisvastaisuus ja russofobia ovat keskeisiä narratiiveja, jotka perustelevat konfliktin Venäjän näkökulmasta. Venäjän ulkoministeriö on syyttänyt Ukrainan hallitusta sodasta venäjän kieltä ja kaikkea sitä vastaan, joka yhdistetään Venäjään, ja russofobiaa nähdään myös länsimaiden politiikassa. Tässä kehyksessä russofobiaksi tulkitaan hyökkäykset venäläisille ”pyhiä” asioita vastaan, kuten kaikkea mikä liittyy toisen maailmansodan, venäläisittäin ”Suuren isänmaallisen sodan” voittoon. (Pynnöniemi 2016c, 77–78.)

4) Maidanin kansannousu ulkovaltojen provosoimana vallankaappauksena

Maidanin kansannousu kehystetään riehuvan ääriaineuksen tekemäksi perustuslain vastaiseksi vallankaappaukseksi. Maidanin aktivistit esitetään venäläisvastaisina ja vaarallisen kansallismielisinä. Länsivaltoja syytetään taustatuesta ja jopa rahoituksesta vallankaappaukselle tai lievemmissä tulkinnoissa siitä, että ne tukevat kaappaajia kriitikittömästi ja sitä kautta ovat syypäitä kriisin kärjistymiseen. (Pynnöniemi 2016c, 78–79.)

5) Ukraina kuuluu venäläiseen maailmaan

Venäjä rakensi uudelleen Ukrainan konfliktin yhteydessä ajatuksen ”venäläisestä maailmasta” (russkij mir), jota leimaa luonnollinen historiallinen ja kulttuurinen yhteenkuuluvuus ja kansojen välinen ystävyys. Ukraina on veljeskansa, joissain lausunnoissa jopa yhteistä kansakuntaa, jolloin on luonnollista, että Venäjää kiinnostaa sen kohtalo. (Pynnöniemi 2016c, 91–94.)

Toisaalta Ukraina on epäonnistunut valtio, joka tuskin kykenee tarjoamaan kansalaisilleen järjestystä ja hyvinvointia. Ukrainan vallanvaihdos kuvataan Venäjän narratiivissa väkivaltaisena perustuslain vastaisena kaappauksena eikä uutta hallintoa pidetä legitimiinä.

Venäjällä on oikeus ja suorastaan velvollisuus tukea Ukrainassa asuvia venäläisiä, kun maa on ajautunut valtiolliseen kriisiin ja epäjärjestykseen. Ukrainan itsenäisyys kyseenalaistuu tässä narratiivissa, ja sen pyrkimys irti Venäjän vaikutusvallasta on petos veljeskansa-ajatusta kohtaan. Myös Krim saa vahvan historiallis–mytologisen roolin osana venäläistä maailmaa. (Pynnöniemi 2016c, 91–94.)

6) Krimin oikeutettu valtaus

Krimin valtaus esitetään Venäjän levittämässä disinformaatiossa oikeutettuna toimenpiteenä, jossa Venäjä suojeli maanmiehiään Ukrainassa vallankumouksen jälkeen syntyneen kaoottisen ja väkivaltaisen tilanteen seurauksilta. Tässäkin narratiivissa korostuu Ukrainan uuden hallinnon kyvyttömyys ja vallanvaihdon väkivaltaisuus kun taas Venäjän toimet Krimillä kuvataan rauhallisina ja järjestäytyneinä. Keskeistä on, että Krimin kansanäänestys Venäjään liittymisestä luo mielikuvan kansan vapaan tahdon toteutumisesta. (Pynnöniemi 2016c, 94–98.)

7) Itäisen Ukrainan uudet poliittiset subjektit

Itäisen Ukrainan varsin sekavan tilanteen venäläinen propaganda kehystää tavalla, josta syntyy vaikutelma aidoista poliittisista subjekteista, Donetskin ja Luhanskin kansantasa-
valloista, joiden johtoa voi pitää tasa-arvoisena keskustelukumppanina Kiovan johdolle. Itäisen Ukrainan tilanteeseen puuttumisen Venäjä perustelee sekavalla tilanteella ja vel-
vollisuudella auttaa maanmiehiään. Venäjä otti myös vuonna 2014 viralliseen kielenkäyt-
töönsä Novorossijan käsitteen, jolla tarkoitettiin Ukrainan kaakkoisosia. Sen tarkoitus oli
luoda myyttiä oman historian ja identiteetin omaavasta kansallisvaltiosta. Sittemmin Novo-
rossija on ollut vain vähän esillä. (Pynnöniemi 2016c, 98–100 ja 105–106.)

Yllä kuvattu narratiivien luokittelu on tarpeen, jotta sitä voidaan vertailla tämän opinnäyte-
työn aineistoon, mutta kannattaa kuitenkin muistaa, että kyseessä on yksinkertaistettu ku-
vaus. Narratiivit eivät ole irrallisia vaan muodostavat verkostoja, kytkeytyvät toisiinsa ja
perustelevat toinen toistaan. Narratiivien luokat ovat siis kytköksissä toisiinsa.

3 StopFake

StopFake.org on verkkosivusto, joka seuraa erityisesti venäläistä mediaa ja kokoaa sieltä valheellista uutismateriaalia Ukrainan tilannetta koskien. Sen takana oleva tiimi selvittää uutisen todenperäisyyden ja käytetyn kuva- ja videomateriaalin aitouden ja raportoi sivuillaan virheelliset uutiset.

Verkkosivuston loivat Kiovan Kansallisen yliopiston Mohyla-akatemian journalismin koulutusohjelman opettajat ja opiskelijat maaliskuussa 2014, kun Venäjä oli vallannut Krimin, ja tilanne itäisessä Ukrainassa muuttui levottomaksi. Aloitteen on raportoitu syntyneen työntekijöiden aivoriihessä. (Sienkiewicz 2016, 28.)

Toimintansa aikana StopFake on tarkistanut ja korjannut toista tuhatta uutista, jotka kaikki löytyvät sen sivuilta. Tarkka korjausartikkelien määrä ei käy sivuilta ilmi. StopFake julkaisee vain uutiset, jotka se on pystynyt osoittamaan valheellisiksi ja satunnaisesti uutisia, joiden valheellisuudesta ei ole selvää näyttöä, mutta joiden lähde on todettu epäluotettavaksi. Oikeaksi todettuja uutisia ei julkaista.

StopFake julkaisee faktantarkistusten lisäksi myös ohjeita faktantarkistukseen ja taustoitettavia artikkeleita Ukrainan ja Venäjän konfliktista sekä informaatiovaikuttamisesta ja järjestää koulutusta medialukutaidossa.

3.1 StopFake-palvelun lähtökohdat ja luotettavuuden rakentaminen

StopFaken tiimin perustajajäseniin kuuluvatoimittaja Margo Gontar (27.9.2016) kertoo, että sivuston tarkoituksena on korjata venäläisessä mediassa ja sosiaalisessa mediassa esitettyjä virheellisiä väitteitä ja taistella sillä tavoin Venäjän levittämää disinformaatiota vastaan. Keväällä 2014 vale uutisten ja sosiaalisen median huhujen määrä räjähti, ja Mohyla-akatemian opiskelijoissa, alumneissa ja opettajissa heräsi huoli niiden vaikutuksesta kotimaassa ja ulkomailla.

”So we understood that there is so much disinformation in the media space so the people who are not journalist might not have the time and the ability to find what is true and what are the real facts. That's why we decided to do this.” (Gontar 27.9.2016.)

Bolin, Jordan ja Ståhlberg (2016,10) tuovat esiin, että StopFaken päätoimittaja Jevhen Fedchenko kuvaa sivuston tehtäväksi esittää ukrainalainen narratiivi Venäjän ja Ukrainan

konfliktista. Venäläinen media sekä sosiaalisessa mediassa aktiiviset venäläismieliset toimijat levittävät venäläistä narratiivia sekä Venäjällä että muualla Euroopassa. Fedchenkon mukaan Ukrainan valtio ei ole riittävän toimintakykyinen eikä sillä ole sellaisia resursseja kuin Venäjällä, ja siksi se tarvitsee itsenäisiä toimijoita, kuten StopFakea.

Venäjän media mainittiin aiemmin jo sivuston venäjän- ja englanninkielisessä otsikossa (StopFake – Debunking fakes of Russian propaganda, StopFake – Otkroverženie fejkov rossijskoi propagandi), mutta vuonna 2018 nimi vaihdettiin muotoon StopFake - Struggle against fake information about events in Ukraine (venäjäksi Borba s nepravdivoj informatsije o sobytijah v Ukraine). Vaikka nimenomaan Venäjän levittämä valeuutisointi synnytti StopFaken, se haluaa myös käsitellä ukrainalaisesta näkökulmasta kehitettyjä valheellisia uutisia. Niitä on määrällisesti sivustolla suhteessa vähän, 4/113 kappaletta tämän työn aineistossa. Margo Gontarin (20.8.2015) mukaan ukrainalaisessa mediassa korjattavaa on huomattavasti vähemmän, vaikka se välillä päätyy levittämään valeuutisia huolimattoman tarkistamisen vuoksi.

Venäläismedia siteeraa ja levittää paljon toistensa valeuutisia, joten ne leviävät tehokkaasti kieliyhteisön parissa. StopFake on huolissaan siitä, että kansainvälinen media tarttuu venäläisiin valeuutisiin ja siksi se käännättää materiaaliaan laajasti, vuonna 2019 jo 13 kielelle. Kansainvälinen media on kuitenkin mainittu lähteenä vain kuusi kertaa tämän opinnäytetyön aineistossa, joten leviäminen ei vaikuta kovin laajalta.

StopFake välttää Margo Gontarin (27.9.2016) mukaan ottamasta käsittelyyn sellaisia uutisia, jotka perustuvat vain eri tahojen väitteisiin. Esimerkiksi Ukrainan armeijan ja Venäjän armeijan antama ristiriitainen tieto synnyttää perinteisen sana sanaa vastaan -ongelman, eikä väitteitä useinkaan ole mahdollista tarkistaa, koska puolueetonta tietoa sota-alueen tapahtumista ei ole saatavissa. Joskus tiimi joutuu hylkäämään muitakin uutisia, joiden tarkistaminen olisi liian vaikeaa saatavissa olevan materiaalin turvin.

Sivuilla käyvät voi jakaa kolmeen ryhmään: StopFaken tukijat, Kremlin disinformaatiota levittävät ja epävarmat, jotka saattavat hämmentyä ristiriitaisesta tiedosta ja omaksua joitakin valeuutisten sisältämiä tarinoita ja väitteitä. Tärkeimpänä kohderyhmänä Gontar pitää niitä sekä ukrainalaisia että ulkomaalaisia, jotka ovat epävarmoja mielipiteistään, koska heihin on mahdollista vaikuttaa selkeällä tosiasioiden esiin tuomisella. (Gontar 20.8.2015.)

StopFaken taustalla on Media Reforms Center (ukrainaksi Tsentr Mediareformi), kansalaisjärjestö, jonka tavoitteena on kohottaa koulutuksen avulla journalismin tasoa Ukrainassa. Sen perustaja on Kiovan Mohyla-akatemian journalismiohjelma. Käytännössä

StopFake on järjestön pääasiallinen projekti ja brändinimi eikä järjestön nimi esiinny sivustolla tai muualla verkossa juuri lainkaan.

Mohyla-akatemia on Ukrainassa merkittävä ja sen journalismin koulutus arvostettua. Tämä helpotti huomattavasti StopFaken alkutaivalta. Hanke huomattiin heti ja se sai Ukrainassa maineen luotettavana toimijana.

”What also helped was that most graduates of our school were editors or editors in chief, like main people in the industry, so when they saw that their colleagues had started this, there were like 100 shares. Even though at first on our site there was just one article.”
(Gontar 27.9.2016.)

Työryhmä tiedosti alusta alkaen, että liian tiivis suhde valtioon olisi uhka toiminnan journalistiselle riippumattomuudelle. Huoli oli, että se voisi johtaa hallinnon puolelta yrityksiin vaikuttaa sen toimintaan. Se myös leimaisi StopFaken valtiolliseksi projektiksi, vaikka vaikuttamista ei tapahtuisikaan. Margo Gontar (27.9.2016) korostaa, että StopFake ei saa eikä aio ottaa taloudellista tukea Ukrainan valtiota. Se on toki hyötynyt tiiviistä yhteydestään valtiollisen yliopiston kanssa ja myös toiminut sen tiloissa, mutta muuten StopFake painottaa riippumattomuuttaan. (Sienkiewicz 2016, 29.)

3.2 Toiminnan kehittyminen

StopFake on kehittynyt ja laajentunut nopeasti. Aluksi sillä ei ollut lainkaan ulkopuolista rahoitusta ja ensimmäisen vuoden ajan kaikki faktantarkistukset tehtiin vapaaehtoisvoimin. Vapaaehtoiset olivat motivoituneita, mutta pian kävi ilmi, että toiminta edellyttää ammattimaisempaa otetta. Tiimi alkoi aluksi kerätä lahjoituksia sivuston kautta. ”Donate”-nappi on sivuilla edelleen, mutta hyvin pieni osa rahoituksesta tulee yksittäisten ihmisten lahjoituksina. (Gontar 20.8.2015; Gontar 27.9.2016.)

Nopeasti StopFake onnistui saamaan rahoitusta myös kansainvälisiltä organisaatioilta. Se ilmoittaa rahoittajikseen International Renaissance Foundationin (joka on osa George Sorosin Open Society Foundationia), brittiläisen Sigrid Rausing Trustin, Tsekin ulkoministeriön ja Britannian suurlähetystö Kiovassa (StopFake 2019b).

Ylläpitäjätiimi koostuu parina ensimmäisenä toimintavuonna 10–15 toimijasta, joista osa teki faktantarkistusta, osa käännöksiä, osa hoiti talousasioita ja osa oli informaatioteknologian asiantuntijoita (Gontar 20.8.2015). Vuonna 2019 mukana oli noin 30 ihmistä

(StopFake 2019b). Sivuilta ei käy ilmi, kuinka moni työskentelee kokopäiväisesti hankkeen parissa, sillä mukana on myös esimerkiksi vapaaehtoisia kääntäjiä eri maista.

Joukkorahoituksen lisäksi StopFake hyödyntää muutenkin joukkoistamista. Alusta alkaen sen pääsivulla on ollut Report a fake -painike, jonka kautta yleisö voi ehdottaa uutisaineistoa Stopfaken tiimin tarkistettavaksi.

StopFake alkoi nopeasti luoda kansainvälisiä verkostoja. Sillä on laajat kansainväliset kontaktit ja sen tiimin jäsenet osallistuvat vuosittain lukuisiin kansainvälisiin konferensseihin. (Gontar 27.9.2016.) Sen toimintaa on myös esitelty useimpien eurooppalaisten maiden mediassa (StopFake 2019b).

StopFaken tuottamaa materiaalia oli marraskuussa 2019 esillä peräti 13 kielellä: venäjäksi, englanniksi, espanjaksi, romaniaksi, bulgariaksi, italiaksi, tsekiksi, saksaksi, puolaksi, ukrainaksi ja serbiksi. Venäjä ja englanti ovat pääkielet, joilla palvelu on toiminut alusta alkaen ja joilla materiaali on saatavissa kattavimmin. Muiden kieliversioiden laajuus vaihtelee. Materiaali tuotetaan venäjäksi ja käännetään muille kielille. Ukrainankielinen sivu perustettiin vasta vuoden 2018 – oletuksena siihen saakka lienee ollut, että kaikki ukrainalaiset pystyvät seuraamaan venäjänkielistä sivustoa.

StopFake ei pyri kumoamaan Venäjän strategista narratiivia kokonaisuudessaan, koska se olisi mahdotonta, vaan se valitsee yksittäisiä tarinoita, joita se pyrkii oikaisemaan. Ongelmana tässä on, että jokainen yksittäinen tarina, jota käytetään laajemman narratiivin rakentamisessa, ei välttämättä ole väärä: on olemassa ukrainalaisia, jotka käyttävät fasis-tista retoriikkaa ja symboleja, ja toimivat siten venäläisen propagandan oletuksen mukaan. Esimerkiksi jotkut äärikansallisen Azovin vapaaehtoispataljoonan jäsenet käyttävät natsisymboleja kypärissään, ja norjalaisen televisiokanavan kuvamateriaali tästä on päätynyt venäläispropagandan osaksi. Faktantarkistuksella tätä ei voi korjata, sillä faktat ovat oikein, vaikka ilmiö on marginaalinen. (Bolin, Jordan & Ståhlberg 2016, 11.)

Margo Gontar (27.9.2016) kuvaa, että StopFakessa ymmärrettiin pian, että pelkkä valheellisten uutisten tarkistaminen ei riitä. Se omaksuivat laajemman koulutuksellisen tehtävän, jonka tarkoitus oli syventää lukijoiden ymmärrystä Venäjän disinformaatiokampanjasta sekä vahvistaa yleisön medianlukutaitoa ja tietämystä Venäjän ja Ukrainan välisestä konfliktista. Yleisön on tarpeen tietää, miten valeuutisia tuotetaan ja mikä on käynnissä olevan konfliktin laajempi konteksti.

Näitä juttuja julkaistaan Konteksti- ja Mieli-pide-otsikoiden alla, ja niiden määrä alkoi ensimmäisen vuoden jälkeen nopeasti kasvaa. Huhtikuussa 2015 taustoittavia artikkeleita oli jo 23 eli hiukan enemmän kuin faktantarkistuksia. Jutut ovat peräisin pääasiassa laajalevikkisestä länsimaisesta mediasta. Euroopan Unionin ylläpitämä EUvsDisinfo on viime vuosina ollut erityisen vahvasti edustettuna. Tutkimus-osiossa esitellään aiheeseen liittyviä laajempia raportteja. (StopFake 2019a).

Verkkosivulta löytyy myös Työkalut-osio, jonka artikkeleissa kuvataan miten verifioida YouTube-video tai verkossa oleva valokuva ja miten löytää tietoa vaikkapa sosiaalisen median julkaisijoista tai venäläisiltä verkkosivustoilta.

StopFake on jatkuvasti laajentanut uusille alueille. Vuonna 2017 se aloitti venäjänkielisen Tvojo pravo znat -lehden (suomeksi Oikeutesi tietää), jonka tarkoituksena on oikaista venäläisiä valeuutisia ja edistää medialukutaitoa erityisesti itäisessä Ukrainassa. Sitä on jaettu Donetskin ja Luhanskin alueilla ilmaisena painettuna versiona. Separatistien valtaamille alueille on suunnattu myös paikallisradio-ohjelma. (StopFake 2019; Mohyla School of Journalism & NGO “Media Reforms Center” 2018, 28–29.)

StopFake on julkaissut medialukutaito-oppaan ja järjestää koulutuksia niin koululaisille kuin journalisteille ja alan opiskelijoillekin (Mohyla School of Journalism & NGO “Media Reforms Center” 2018, 21–31.)

StopFake on pystynyt toimimaan ilman sivustohyökkäyksiä ja vakavaa painostusta. Sen journalistit saivat varsinkin alussa vihapostia, mutta Margo Gontarin (27.9.2016) käsityksen mukaan he eivät kuitenkaan ole olleet varsinaisen trollauskampanjan kohteena. Palkattuihin ja spontaaneihin trollaajiin joudutaan kuitenkin varautumaan. StopFakella oli aiemmin kommentointimahdollisuus sivuillaan, mutta siitä luovuttiin, koska keskustelu johti usein oudoille poluille. Pelkona oli, että keskustelu vain hämmentäisi ihmisiä, jotka eivät ole kannastaan varmoja.

”When people who are not sure about their position, they may choose the position that gets most support, regardless of what it is (Gontar 27.9.2016)”.

Sosiaalisen median sivuilla on edelleen kommentointimahdollisuus. Venäjänkielisessä maailmassa laajasti käytetyn VK-palvelun keskustelua joudutaan seuraamaan tarkasti, sillä se kerää valeuutisille puolustajia, ja usein nämä ovat taitavia argumentoinnissaan.

3.3 StopFake faktantarkistuksen kentässä

Faktojen tarkistaminen kuuluu journalismin ytimeen, mutta median kiristyneessä kilpailutilanteessa ja toimitusten kiireen kasvaessa huolellinen tarkistus ei automaattisesti kuulu edes laatulehtien rutiineihin. Suomalaisen faktantarkistuksen pioneerin Johanna Vehkoon mukaan toimittajaopiskelijoille ei ole erikseen opetettu tarkistuksen metodeja eikä suomalaisissa lehdistä ole sitä varten erityisiä käytäntöjä. (Muraja 2017, 152.)

Toimitusten erilliset faktantarkistusosastot ovat eurooppalaisessa journalismissa poikkeuksia. Yksi esimerkki on saksalainen Der Spiegel, jota Vehkoo (2011, 53) on kuvannut printtimedian vastuuntuntoisimmaksi faktantarkistajaksi koko maailmassa. Sen Dokumentation-osastolla työskentelee 70 erikoistunutta faktantarkistajaa, jotka käyvät läpi paitsi kaikki julkaistavat jutut, myös niiden taustamateriaalin ja haastattelunauhut. Vuonna 2018 Der Spiegelin tarkistusprosessit kuitenkin kyseenalaistuivat. Se joutui skandaalin kouriin, kun paljastui, että yksi sen toimittajista oli rankasti vääristellyt tosiasioita lukuisissa reportaaseissaan (Kauhanen 2018).

Viimeisen vuosikymmenen aikana faktantarkistus on kokenut nousun, joka ilmenee erilaisina faktantarkistukseen erikoistuvina verkkopalveluina. Osa niistä keskittyy poliitikkojen puheiden tarkistamiseen, kuten yhdysvaltalainen Politifact ja Truthsquad ja brittiläinen Full Fact. Osa seuraa mediassa esiintyviä väitteitä, jotkut myös sosiaalisen median välittämiä huhuja. (Vehkoo 2011, 55.)

Suomalainen Faktabaari seuraa lähinnä politiikan toimijoiden mediassa esittämiä väitteitä erityisesti vaalien alla. Se julkaisee tarkistukset verkkosivullaan ja antaa tarkistamilleen uutisille arvosanaksi: oikein, väärin tai 50/50. Tämä on yksi faktantarkistuspalvelujen tyypillisiä tapoja kuvata väitteiden totuusarvoa. (Faktabaari 2019.)

StopFake on valinnut strategiakseen julkaista vain valheellisia uutisia, ja siinä se poikkeaa useimmista muista faktantarkistuspalveluista. Ainoalaatuinen toimintatapa ei ole, sillä esimerkiksi suomalainen Huhumylly-palvelu on korjannut vääräksi todistettuja huhuja turvapaikanhakijoista ja pakolaisista, ja myös Saksassa on vastaava palvelu. (Vehkoo 2017.)

StopFaken lisäksi Venäjän propagandaa pyrkii oikaisemaan Euroopan Unionin ylläpitämä palvelu EU vs Disinfo. Se aloitti toimintansa syyskuussa 2015 EU-maiden päämiesten tehtyä päätöksen haastaa Venäjän harjoittama disinformaatiokampanja. Tavoitteena on ennakoida ja estää disinformaation leviäminen. Sekin julkaisee faktantarkistusten lisäksi

taustoittavia artikkeleita disinformaation käytännöistä ja esittelee alan tutkimusta. (European External Action Service's East StratCom Task Force 2019.)

StopFake on palveluista ensimmäinen ja sen työ on alkuvaiheessa ollut ainutlaatuista. StopFake itse kertoo, että sen tiimin toiminta nosti ensimmäisenä esiin, että valeuutiset olivat Venäjän hallituksen systemaattista toimintaa (Mohyla School of Journalism & NGO "Media Reforms Center" 2018, 7.)

Nykyisin voi kysyä, tarvitaanko erillisiä samansuuntaisin tavoittein toimivia palveluita. EUvsDisinfo kykenee julkaisemaan enemmän faktantarkistuksia kuin StopFake. Esimerkiksi lokakuussa 2019 se julkaisi 244 faktantarkistusartikkelia, joista 104:ssä oli liittymäkohtia Ukrainaan. StopFake on kuitenkin ainoa faktantarkistaja, joka keskittyy erityisesti Ukrainaan liittyvään valheelliseen uutisointiin, joten Ukrainan kansallisesta näkökulmasta se on varmastikin merkittävä. Lisäksi sen faktantarkistukset julkaistaan 13 eri kielellä, jonka vuoksi se tavoittaa enemmän erilaisia yleisöjä kuin faktantarkistuksensa vain englanniksi julkaiseva EUvsDisinfo.

Faktantarkistuspalveluiden kansainvälinen yhteistyöelin International Fact Checking Network (IFCN) on laatinut koodiston (IFCN Code of Principles 2019), jota se edellyttää jäsentensä noudattavan. IFCN odottaa vastuuntuntoiselta faktantarkistuspalvelulta sitoutumista:

1. puolueettomuuteen ja reiluuteen
2. lähteiden läpinäkyvyyteen
3. rahoituksen ja organisaation läpinäkyvyyteen
4. metodologian läpinäkyvyyteen
5. avoimeen ja rehelliseen virheiden oikaisupolitiikkaan

StopFake ei ole verkoston jäsen, mutta se noudattaa näitä ainakin neljää ensimmäistä periaatetta. Se tarkistaa uutiset puolueettomasti ja esittelee tarkistuksessa käytetyt lähteet sivuillaan yksityiskohtaisesti niin, että lukijat voivat itse varmistaa tarkistuksen asianmukaisuuden. StopFake linkittää valeuutisen yhteyteen tarkistuksessa käytetyt artikkelit ja tilastot ja liittää mukaan kuvat ja verkkosivukaappaukset. (StopFake 2019.) Tässä on tosin rajoituksensa: ulkomaisen lukijan kohdalla varmistamista vaikeuttaa, että olennainen osa materiaalista on alun perin ukrainan- tai venäjänkielistä.

Palvelu kertoo sivuillaan rahoittajansa ja mukana olevat journalistit ja kuvaa omat tavoitteensa ja historiansa. Se kuvaa työskentelytapansa yksityiskohtaisesti About us -sivulla

julkaisemassaan vuosiraportissa. Virheiden oikaisupolitiikka ei kuitenkaan käy sivuilta ilmi. (Mohyla School of Journalism & NGO “Media Reforms Center” 2018; StopFake 2019.)

StopFake julkaisee jonkin verran muiden tekemiä faktantarkistuksia. Se keskittyy itse melko yksinkertaisiin tapauksiin, joissa pystytään muutamien, usein verkossa käytettävissä olevien lähteiden perusteella selvittämään uutisen todenperäisyys. Sen lisäksi se julkaisee muun muassa EUvsDisinfo -palvelun tarkistuksia ja taustoittavia artikkeleita ja kansalaisjournalistiryhmä Bellingcatin selvityksiä, jotka ovat usein hyvin työläitä ja vaativia ja edellyttävät tutkivaa otetta. StopFaken voimavarat eivät selvästikään riitä tutkivan journalismin projekteihin, mutta se käyttää kanaviaan muiden toimijoiden selvitysten levittämiseen.

3.4 Mitä StopFake saavuttaa faktantarkistuksella?

Suomalaisen Faktabaarin perustajiin kuuluva Tuomas Muraja (2017, 96) toteaa kirjassaan Faktat tiskiini, että faktantarkistajan työ ei lopu siihen, että fakta on tarkistettu. ”Sen jälkeen on saatava ihmiset vakuuttumaan faktasta ja ”suostumaan” luopumaan aiemmasta luulostaan.”

Faktabaarilla onkin hyviä kokemuksia siitä, että sen tekemät tarkistusartikkelit ovat edistäneet faktapohjaista julkista keskustelua ja saaneet esimerkiksi eduskuntavaaliehdokkaat lopettamaan harhaanjohtavien argumenttien käytön (Faktabaari 2015). Tällainen on mahdollista ympäristössä, jossa uskottavuudelle on olemassa suhteellisen laajasti jaetut kriteerit.

StopFake kamppailee kuitenkin ulkomailta käsin levitettävää tarkoituksellista informaatiovaikuttamista vastaan eikä sen valeutisten lähteenä oleville medioille ole merkitystä sillä, ovatko ne perinteisessä mielessä uskottavia. Kuten luvussa 2.3 on todettu, Venäjän propagandan luonteeseen kuuluu, että sen tarvitsee vain vakuuttaa kotimainen yleisö riittävässä määrin, ja aiheuttaa muissa maissa hämmennystä.

StopFaken työryhmä huomasi pian aloitettuaan toimintansa, että valheen paljastaminen ja todellisten faktojen esittäminen ei ratkaise ongelmaa kertaheitolla. Selkeä voitto StopFakelle olisi, jos media korjaisi tiedon. Margo Gontarin mukaan venäläiset mediat eivät kuitenkaan juuri koskaan julkaise heidän korjauksiaan sivuillaan tai poista virheellistä julkaisua, länsimediat saattavat sen tehdä. Joitakin harvinaisia poikkeuksia on, kuten moskovalaisen Echo Moskvyy -kanavan verkkosivuillaan 2014 julkaisema korjaus. (Gontar 27.9.2016)

Valheiden elämä saattaa jatkua sosiaalisessa mediassa ja muualla verkossa pitkäänkin.

”Also we found that lies and truth are coexisting. So it is not so that truth comes in and lie disappears but they are coexisting. The argument supporting whatever crazy idea someone might have, lives. That’s the danger.” (Gontar 27.9.2016.)

Venäläismediat myös hyödyntävät vanhoja tarinoita uudelleen ja kehittävät niistä uusia versioita. Koska tarinat kiertävät, Gontarin (27.9.2016) mukaan on tärkeää, että verkosta löytyy artikkeli, jossa tarina on oikaistu ja sen valheellisuus on osoitettu. Näin se luultavasti päätyy googlettajan silmiin, kun tämä etsii verkosta tietoa tarinasta. StopFake panostaakin google-optimointiin. Sivuston merkitys on siinä, että se muodostaa eräänlaisen valeuutisten arkiston ja tietokannan.

Ajantasaista tietoa StopFaken sivujen kävijämääristä ei ole saatavilla. Vuonna 2016 sen sivuilla 3 336 053 katselukertaa ja noin 20 000 erillistä käyttäjää päivittäin. Se on melko suosittu myös Venäjällä. Vuosien 2016 ja 2017 aikana sen video-ohjelmia katsottiin seitsemän miljoonaa kertaa Venäjän federaation alueella. Englanninkielisiä videoita katsottiin siinä aikana 1,2 miljoonaa kertaa. Eniten seuraajia on Ukrainassa, jossa se tavoittaa lukijoita myös Krimillä sekä Donetskissa ja Luhanskissa. (Mohyla School of Journalism & NGO “Media Reforms Center” 2018, 10–13.)

Gontar (27.9.2016) pohtii vaikuttavuutta ja toteaa, että sen mittaaminen on ylipäätään vaikeaa. Verkkosivuvierailuja voi laskea, mutta siinä ei kuitenkaan ole vielä kyse vaikuttavuudesta. Silloin tällöin ihmiset lähettävä palautetta ja kertovat alkaneensa ajatella jostakin asiasta uudella tavalla luettuaan StopFaken artikkelin. Se on kuitenkin melko harvinainen ilo.

Epäsuorasti StopFaken työn vaikutuksen voi havaita. Gontarin arvion mukaan disinformaatio on muuttunut ja valeuutiset on rakennettu siten, että niitä on aiempaa vaikeampi tarkistaa. Kuvamanipulaatiot ovat vähentyneet ehkä siksi, että ne ovat osoittautuneet helpoksi paljastaa. Kuvamanipulaatioiden määrä väheni pian sen jälkeen, kun StopFake julkaisi sivuillaan oppaan kuvamanipulaatioiden selvittämisestä. Sen avulla kuka tahansa voi tutkia, onko verkossa julkaistu kuva aito.

Lisäksi Gontar (27.9.2016) toteaa, että on tärkeää, että tarkistusta ylipäätään tehdään, jotta houkutus disinformaation levittämiseen vähenee. Vaikka ristiriitainen informaatiovai-

kuttaminen kuuluu maan sotilaalliseen strategiaan, Venäjän valtiovallalle on ollut kiusallista jäädä kiinni esimerkiksi siitä, että se on levittänyt itäisen Ukrainan sotatapahtumiin liittyen videomateriaalia, joka on osoitettu Tšetšeniassa kuvatuksi.

”Someone has to remind you that if you lie, you will be caught” (Gontar 27.9.2016).

Faktantarkistajan työssä on keskeistä myös toiminnan nopeus. On ehdittävä korjaamaan virheellinen fakta ennen kuin ihmiset alkavat pitää sitä totena (Muraja 2017, 96).

Myös Margo Gontar (27.9.2016) kuvaa vale uutisten korjaamista kilpailuna ajan kanssa.

”It takes 5 seconds to create a lie but it takes a lot more time to check the information and verify it.”

Erityisesti kun valheita on liikkeellä paljon, niiden paljastaminen vie aikaa, ja ne ovat jo tavoittaneet suuren yleisön ennen kuin oikea tieto saadaan julkisuuteen.

Saadakseen viestin nopeasti läpi faktantarkistajan on oltava läsnä kaikkialla, erityisesti sosiaalisessa mediassa, jotta korjattu tieto tavoittaisi laajasti yleisön, tiedon levittäjät ja jakajat (Muraja 2017, 96).

StopFake onkin panostanut somenäkyvyyteen. Sillä on tili useissa eri sosiaalisen median palveluissa. Facebookissa sillä vuoden 2019 marraskuussa 534 000 fania, Twitterissä 311 000 seuraajaa, YouTubessa 27 800 tilaajaa ja venäläisten yleisesti käyttämässä VK:ssa 24 000 seuraajaa. Se julkaisee myös Venäjällä tärkeässä Telegram-palvelussa. Suosituimmissa palveluissa, kuten Facebookissa ja Twitterissä, sillä on tilejä usealla eri kielellä.

Sosiaalinen media ei vain toista julkaistua tietoa vaan tarjoaa areenan väittelylle, tiedon arvioinnille ja yhteisöjen syntymiselle. Tutkimuksen mukaan StopFaken faktantarkistukset saivat Twitterissä kaikupohjaa ja Venäjän narratiivin mukaisiin tarkistettuihin uutisiin reagoitiin usein epäuskoisilla, sarkastisilla tai vastenmielisyyttä ilmaisevilla kommentteilla. StopFaken tarkistustyö luo pohjan keskustelulle, joka laajee paljon pidemmälle kuin julkaisuihin StopFaken omissa kanavissa. (Khaldarova & Pantti 2016, 897–899.)

4 Tutkimuskysymys, aineisto ja työtapa

4.1 Tutkimuskysymys

Tavoitteena on selvittää, millaisia ovat ne haasteet, joita StopFake työssään kohtaa. Tarkoituksena on luoda konkreettinen kuva siitä, millaisia valeuutisia se oikaisee ja millaisia metodeja se on valeuutisten tarkistamiseen käyttänyt.

StopFaken faktantarkistusartikkeleita tarkastellaan kolmesta eri näkökulmasta.

- Valeuutisten sisältö: Millaisia väitteitä tarkistetuissa valeuutisissa esiintyy? Millaisia aineiston valeuutisten väitteet ovat suhteessa aikaisemmassa tutkimuksessa kuvattuihin narratiiveihin?

- Millaisia ovat valeuutisissa esiintyvät keinot luoda vaikutelma aidosta uutisesta ja erityisesti miten tässä käytetään lähteitä harhaanjohtavasti?

- Millä keinoilla StopFake selvittää valeuutisia, eli millaisen työn faktantarkistaja joutuu tekemään?

4.2 Aineisto

Työn aineistona on poiminta StopFake-palvelun tarkistetuista valeuutisista. Palvelun verkkosivulla www.stopfake.org on julkaistuna kaikki tehdyt faktantarkistukset, joissa uutinen on todettu valheelliseksi, ja aineisto kokonaisuudessaan kattaa materiaalia maaliskuusta 2014 alkaen. Siihen kuuluu toista tuhatta tarkistettua valeuutisia. Aineiston laajuuden vuoksi päädyin poimimaan tarkistetut uutiset yhden kuukauden ajalta kultakin vuodelta eli vuosilta 2014–2018. Valitsin kuukaudeksi huhtikuun, sillä se oli ensimmäinen julkaisutahdiltaan vertailukelpoinen kuukausi. Toiminta alkoi maaliskuussa 2014, jolloin julkaistiin StopFaken historian suurin määrä faktantarkistuksia, yhteensä 102. Maaliskuun mukaan ottaminen olisi tuonut kohtuuttomasti epäsuhtaa aineistoon, sillä se olisi painottanut liikaa vuoden 2014 materiaalia. Vuosi 2018 on viimeinen tarkasteltu vuosi koska tein aineiston lopullisen luokittelun vuoden 2018 aikana.

Aineistona on käytetty StopFaken englanninkielisiä sivuja materiaalina, sillä niillä on julkaistu kaikki samat uutistarkistukset kuin alkuperäisillä venäjänkielisillä sivuilla. Tekstit ovat yhtä laajoja ja samansisältöisiä. Englanninkielisten tarkistusten käyttäminen nopeutti työskentelyäni ja helpottaa englantia käyttävää lukijaa, kun hän etsii sivuilta tarkistusta, sillä erikieliset versiot on välillä julkaistu eri päivinä.

Uutiset-otsikon alla julkaistuja tarkistettuja valheellisia uutisia on mukana tarkastellussa aineistossa 113 ja ne jakautuivat seuraavasti:

Huhtikuu 2014: 40 uutistarkistusta

Huhtikuu 2015: 20 uutistarkistusta

Huhtikuu 2016: 24 uutistarkistusta

Huhtikuu 2017: 13 uutistarkistusta

Huhtikuu 2018: 16 uutistarkistusta

StopFake on valinnut tarkistettavaksi käytännöllisesti katsoen kaikki Ukrainaan liittyvät valeuutiset, jotka ovat tulleet heille tietoon ja jotka on ollut mahdollista tarkistaa. Muihin maihin liittyviä valeuutisia he ovat tarkistaneet vain poikkeustapauksissa. (Gontar 27.9.2016.) Ukrainaan keskittyvät narratiivit tulevat siis laajasti esitellyiksi StopFaken tarkistusten kautta.

Millaisia faktantarkistusartikkelit ovat?

Faktantarkistuksessa on tarpeen aluksi tunnistaa epäilystä herättävästä lausunnosta selkeä väite, joka on tarkistettavissa lähteiden perusteella. Tarkistettavan väitteen tulee koskea tosiasioita, se ei siis voi olla mielipidekysymys. (Faktabaari 2017).

Näin on luonnollisesti myös StopFaken faktantarkistusten kohdalla. Kukin StopFaken faktantarkistusartikkeli sisältää yleensä yhden, poikkeuksellisesti kaksi tai kolme väitettä.

Otetaan esimerkki päivältä 13.4.2016, jolloin StopFake julkaisi sivustollaan tarkistusartikkelin otsikolla ”Valeuutinen: Porošenko poistaa Tšernobylin työntekijöiltä avustukset”.

Aluksi jutussa kuvataan tarkemmin, mistä on kyse: Venäläinen uutissivusto ukraina.ru on julkaissut uutisen, jossa kerrotaan, että Ukrainan presidentti Petro Porošenko on vienyt kaikki sosiaalietuudet Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuuden pelastus- ja siivoustyöhön osallistuneilta. Mukana on kuvakaappaus ja linkki kyseiseen valeuutiseen ukraina.ru -sivustolta.

StopFaken jutussa todetaan, että väite on virheellinen ja esitetään perustelu: Tšernobylin pelastustyöntekijöiltä ei ollut poistettu mitään aiempia etuuksia tai avustuksia, mutta sen sijaan presidentti oli kaatanut veto-oikeudellaan lain, jolla etuuksia olisi laajennettu.

Mukana on kuvakaappaus parlamentin sivuilla julkaistusta päätöksestä sekä Tšernobylin työntekijöiden järjestön sivuilla esillä oleva tuore tiedote etuuksista, muun muassa mahdollisuudesta matkustaa ilmaiseksi julkisessa liikenteessä.

Muut faktantarkistusartikkelit noudattavat samaa rakennetta.

1) Otsikko

Otsikko kiteyttää usein jo tarkistettavan valeuutisen pääväitteen:

”Valeuutinen: Latvialaiset haluavat perustaa geton venäläisille” tai

”Oikea sektori kielsi aikovansa tuhota Leonid Bykovin monumentin”

Joskus otsikko on yleisempi ja itse väite täsmennetään vasta artikkelissa:

”NTV antoi virheellistä tietoa harkovalaisen professorin erottamisesta”

2) Media

Valeuutisen julkaissut media tai lista tärkeimmistä medioista

3) Kuvaus valeuutisen tarkemmasta sisällöstä

4) Väitteen totuusarvo

Kuvataan joko kertomalla, että väite on väärä tai epätarkka tai esittämällä, että sitä on syytä epäillä.

5) Kuvataan asian todellinen tila ja esitetään aineistoa sen tueksi.

Alkuperäiseen valeuutiseen ja asiakirjoihin, jotka osoittavat valeuutisen virheellisyyden, on aina linkki, jolloin lukijan on mahdollista tutustua koko lähteenä olevaan artikkeliin tai videoon. Niistä on myös otettu kuvakaappaus. Alkuperäislähteitä voi olla linkitettyinä useita, jos samansisältöinen väite on esiintynyt monessa mediassa.

Useimmiten tarkistukseen valitut valeuutiset on kiteytetty yhteen pääväitteeseen, jonka tarkistaminen riittää. Toisinaan kuitenkin yhteen uutiseen sisältyy useita tarkistettavia faktoja. Tarkistajat saattavat myös sekä kumota itse faktaväitteen että antaa taustatietoa väitteen esittäjästä. Näin esimerkiksi valeuutisen ”Valeuutinen: Ukrainalaiset Puolassa: siivoajia ja tiskaajia” (20.4.2016) tarkistusartikkelissa esitetään sekä puolalaisia tilastoja ukrainalaisten sijoittumisesta työmarkkinoille että paljastetaan jutussa asiantuntijaksi esitelty haastateltava, joka osoittautuu venäläismielisen oikeistoradikaalin Zmiana-puolueen johtajaksi.

StopFake on tarttunut myös joihinkin sellaisiin väitteisiin, jotka eivät ole venäläismedian esittämiä eivätkä noudata Venäjän strategista narratiivia (kuvailtu tarkemmin luvussa 2.5). Ne ovat joko sosiaalisessa mediassa levinneitä huhuja tai ukrainalaisen median julkaisemia valeuutisia, jotka StopFake on katsonut aiheelliseksi korjata. Näitä on neljä sillä aika-

jaksolla, jota olen analysoinut. Ukrainalaiset valeuutiset muistuttavat venäläismedian valeuutisia aihepiiriltään, mutta kääntävät kritiikin Venäjää kohti. Niissä on muun muassa syytöksiä julmuuksista sotatilanteissa tai väitteitä, jotka liittyvät Venäjän valtaaman Krimin vaikeuksiin uuden vallanpitäjän hallinnassa. Tällainen on muun muassa ukrainalaisen tv-kanavan valeuutinen, jossa kuvataan ruokapulaa Krimin niemimaalla (7.4.2014).

Päädyn kuitenkin siihen ratkaisuun, että jätin ukrainalaismieliset valeuutiset aineiston ulkopuolelle. Päätin keskittyä analysoimaan niitä valeuutisia, jotka noudattavat Venäjän narratiivia, sillä tämän työn varsinainen kohde on Venäjän informaatiovaikuttaminen. Ukrainalaismielisiä valeuutisia on aineistossa vähän eikä niiden analysoimiseen ole käytettävissä taustoittavaa kirjallisuutta.

Palvelun sivustolla faktantarkistusartikkelien lisäksi julkaistut jutut eivät kuulu varsinaiseen aineistoon vaan keskityn tehtyihin faktantarkistuksiin. Joitakin taustoittavia juttuja olen käyttänyt tietopohjan kokoamisessa.

Lisäksi StopFaken toimintaa kuvatessani käytän lähteenä toimituskuntaan ja perustajajäseniin kuuluvan Margo Gontarin haastattelua ja alustusta sekä StopFakesta julkaistuja tieteellisiä artikkeleja. Olen haastatellut Margo Gontaria 20.8.2015 Skype välityksellä ja nauhoittanut Haaga-Helian journalismin koulutuksen järjestämän alustuksen ja keskustelutilaisuuden 27.9.2016 Helsingissä. Olisin myöhemmin halunnut esittää Gontarille vielä tarkentavia kysymyksiä, mutta en enää saanut viesteihini vastausta häneltä tai StopFaken yleisestä sähköpostiosoitteesta. Tämän vuoksi joitakin kiinnostavia kysymyksiä StopFaken toiminnassa on jäänyt auki.

4.3 Mistä valeuutiset ovat peräisin

Venäläinen media

Valtaosa uutista on poimittu tunnetuista venäläismedioista tai uutistoimistojen julkaisemasta materiaalista. Margo Gontar kertoo haastattelussaan 27.9.2016, että he valitsevat luonnollisesti laajalevikkisiä medioita, joiden kautta virheellinen tieto saavuttaa paljon yleisöä. Toisinaan he haluavat kuitenkin katkaista huhulta siivet jo siinä vaiheessa kun se on vielä suppealevikkisen median palstoilla tai sosiaalisen median kanavissa, jotta se ei pääsisi leviämään laajemmalle ja saisi lisää painoarvoa.

StopFake ilmoittaa jokaisen tarkistamansa valeuutisen kohdalla, missä se on julkaistu. Useimmiten mainitaan joitakin medioita nimeltä ja lisäksi todetaan, että muitakin on ollut.

Joskus lähteeksi on merkitty vain ”useat venäläiset mediat” tai ”useat venäläiset tv-kanavat” ja linkitys niistä yhteen.

Useimmissa tapauksissa lähteitä on useita. StopFaken tarkistajat ilmoittavat laajalevikkisimmät lähteet ja lisäksi alkuperäislähteen, joka saattaa olla myös jokin marginaalisempi media tai sosiaalisen median kanava.

On siis mahdotonta tehdä tarkkaa laskentaa siitä, kuinka monta kertaa mikin media on StopFaken faktantarkistajien kohteeksi joutunut, joten myöskään suurimman vale uutisten levittäjän selvittäminen ei ole mahdollista tämän aineiston kautta.

Aineiston perusteella voi nopeasti todeta, että vale uutisten levittämisessä ei tosiaankaan ole Venäjällä kyse marginaalisten verkkosivustojen toiminnasta vaan nimenomaan Venäjän kaikkein seuratuimmilla tiedotusvälineillä on siinä merkittävä rooli.

Lähteissä ovat hyvin edustettuna suuret venäläiset mediayhtiöt ja tietotoimistot. Pynnöniemi manitsee tietotoimisto RIA Novostin yhtenä kaikkein tärkeimmistä ja aktiivisimmista kanavista, joilla Venäjän strategisia narratiiveja levitetään (Pynnöniemi 2016c, 83). Myös tässä aineistossa useimmin mainittu lähde on RIA Novosti (9 kertaa). Lisäksi esiintyvät tietotoimistot Interfax, TASS ja ITAR-TASS.

Televisiokanavissa on Venäjän eniten katsottuja kanavia, kuten Kanava 1 sekä NTV. Venäjän puolustusvoimiin sidoksissa oleva tv-kanava Zvezda saa useita mainintoja. Venäjä on suunnannut ulkomaiselle yleisölle kaksi mediaa, RT:n (aiemmin Russia Today) ja Sputnikin. Näillä on palvelua useilla kielillä. Molemmat mediat ovat levittäneet StopFaken valheellisiksi toteamia uutisia, mutta ne eivät ole eniten esillä tarkistetuissa tapauksissa.

Sanomalehdet ovat listalla mukana, mutta eivät yhtä usein kuin tv-kanavat. Laajalevikkisistä, perinteisesti arvostetuista lehdistä ovat mukana muun muassa Venäjän laajalevikkisin sanomalehti Izvestia sekä Komsomolskaja Pravda ja Moskovskij komsomolets.

Kansainvälinen media

Aineistossa on vain vähän tapauksia, joissa olisi mainittu jokin muu kuin venäläinen tai ukrainalainen media. Yhteensä niitä on kuusi. Ydinräjähdyksestä Ukrainassa uutisoi yhdysvaltalainen Veterans Today, jota on luonnehdittu salaliittoteorioita viljeleväksi sivustoksi

(Schlatter 2011). Muita nimeltä mainittuja tiedotusvälineitä ovat esimerkiksi yhdysvaltalainen BuzzFeed-verkkomedia ja puolalainen sanomalehti Wiadomosci. Mukana olevan läntisen median profiili on siis melko erilainen kuin venäläisen.

Ukrainalainen media

Ukrainalainen media tai sosiaalisen median kanava on mainittu lähteeksi 13 kertaa, väliin yhdessä venäläismedioiden kanssa. Edustettuna ovat sekä marginaalinen propagandistinen verkkosivusto Kiberberkut että tavanomaisempaa uutismediaa edustava UNIAN.

Sosiaalinen media

StopFake on halunnut tarkistaa myös sosiaalisen median huhuja, joita oli erityisesti ensimmäisen toimintavuoden tarkistuksissa. Niitä oli yhteensä kahdeksan huhtikuussa 2014, kun muina tutkittuina vuosina niitä ei esiintynyt kuukaudessa yhtä enempää.

Sosiaalista mediaa ei voi paikallistaa yksiselitteisesti tiettyyn maahan, vaan huhut liikkuvat venäjänkielisellä kielialueella, Venäjällä ja Ukrainassa, joskus muuallakin.

Margo Gontar (27.9.2016) pitää sosiaalisen median roolia disinformaation leviämisessä olennaisena:

”This is the danger with social media we see: people might share more these stories than a story, for example, from CNN. CNN story might be seen coming from an abstract authority whereas some story from even an unknown person in social media can be seen more human.“

Sosiaalisen median viestit saattavat siis vaikuttaa ihmeiseen voimakkaammin kuin perinteisen uutislähteen. Sosiaalisessa mediassa kiertäviä tarinoita myös hyödynnetään perinteisessä mediassa. Välillä se tapahtuu lähdekritiikin puutteen takia, mutta sosiaalisen median tarinat toimivat myös aarreaittana valeutisten tuottajille.

Margo Gontar kertoo, että periaatteessa mikä tahansa villi tarina voi saada verkossa uskottavuutta ja levikkiä itselleen. Ensin tarina jaetaan sosiaalisessa mediassa tai jokin hyvin marginaalinen media julkaisee sen. Sitä levitetään. Laajempilevikkinen media poimii sen omille sivuilleen, jolloin myös muut mediat voivat julkaista sen. Lopulta se on levinnyt laajasti valtamediaan. (Gontar 27.9.2016.)

4.4 Menetelmävalinnat ja työsuunnitelma

Kokosin StopFaken faktantarkistusartikkeleista tiivistelmät ja luin niitä aluksi uteliaalla mielellä ilman ennakko-odotuksia ja tarkkaa tutkimuskysymystä. Halusin tutustua siihen, millaisia valeuutiset ylipäätään ovat ja miten ne eroavat tavallisista uutisista. Aineistossa kiinnitti pian huomiota kaksi asiaa: muutamat samansuuntaiset tai samoja teemoja käsittelevät väitteet esiintyivät valeuutisissa useita kertoja. StopFaken tekemiä tarkistuksia tutkaillessa taas kävi ilmi, että niissä oli usein korjattu valeuutisen vääristelevää lähteen tulkintaa. Valeuutisissa oli aina yksi tai useampi nimeltä mainittu lähde tai lähdemateriaali, joten valeuutisen perustelu lähteiden avulla oli selvästi tärkeää niiden laatijoille. Tuntui mielekkäältä alkaa eritellä sitä, millaisia väitteitä valeuutisissa esiintyy ja millä tavoin niissä käytetään lähteitä harhauttavasti.

Lähdin siis tekemään kahta erillistä luokittelua, valeuutisten sisältöön liittyvää ja lähteiden vääristelyyn keskittyvää.

Tässä opinnäytteessä käytetään olennaisilta osiltaan laadullista analyysia. Joissakin tilanteissa on laskettu tapauksien määriä, jotta syntyisi yleisluontoinen kuva niiden yleisyydestä, mutta varsinaista kvantitatiivista analyysia ei ole tehty. Työskentelyssä on sovellettu aineistopohjaisen teorian lähtökohtia.

Grounded theory, josta yleensä käytetään suomeksi nimitystä aineistopohjainen teoria (joskus myös ankkuroitu teoria), on tiukimmillaan tutkimusstrategia, joka edellyttää sitoutumista tiettyyn työskentelytapaan. Usein sitä kuitenkin sovelletaan väljemmin, jolloin se on varsinkin laadullisen tutkimuksen osana sovellettava aineiston analysointimenetelmä. (Koskennurmi-Sivonen 2007.)

Aineistopohjainen teoria asettuu vastapooliksi sellaiselle tutkimukselle, jossa tutkimusongelmat johdetaan teoriasta. Sen sijaan siinä korostetaan aineistoa tutkimuksen lähtökohdana. Tutkija lähtee tutustumaan aineistoon ilman ennakkoon määriteltyä tutkimusongelmaa, ja analyttiset käsitteet nousevat aineistosta. Ongelmanasettelu on alussa väljästi määritelty ja sitä tarkennetaan tutkimuksen kuluessa. (Koskennurmi-Sivonen 2007.)

Ensimmäisen vaiheen käsitteellistämisessä aineistolle tehdään avoin koodaus. Yksinker- taistaen se tarkoittaa, että kun esiin nousee jokin olennaiselta tuntuva seikka, se tulkitaan ja sille annetaan käsitteellinen nimi. Nimi kuvaa esiin tullutta asiaa yleisemmällä tasolla. Kun vastaan tulee samantapainen asia eri tavalla ilmaistuna, se koodataan samaan kategoriaan, saman otsikon alle. Uusia kategorioita luodaan, kun löytyy uusia seikkoja, joita ei

voi yhdistää samaan käsitteeseen. Kategorioita täytyy analyysin kuluessa arvioida uudelleen ja muokata, jos kaikki vertailtavat tapaukset eivät sovi luokitteluun. (Koskennurmi-Sivonen 2007.)

Työskentelytapaan kuuluvat myös vaiheet, jossa saatujen kategorioiden välille luodaan yhteydet ja etsitään niille yläkäsitteitä tai mahdollisesti jokin yhdistävä ydinkategoria. Synnyttä mallia verrataan aineistoon ja täydennetään sitä, jos aineistosta vaikuttaa nousevan jotain, joka on mallin kanssa ristiriidassa. (Koskennurmi-Sivonen 2007.)

Tässä työssä ei kuitenkaan ole lähdetty tekemään kategorioiden keskinäistä analyysiä, vaan on sen sijaan verrattu valeutisten väitteitä ja narratiiveja koskevaa luokittelua (luvut 5.1 ja 5.2) aikaisempaan aihepiiristä tehtyyn tutkimukseen. Aineistopohjaisen teorian näkökulmasta analyysiä ei siis tehty koko laajuudessaan.

Tutustuin kahteen työn kannalta keskeiseen Venäjän informaatiovaikuttamista käsittelevään teokseen, Katri Pynnöniemen ja András Ráczin toimittamaan *Fog of Falsehoodiin* ja Mervi Pantin toimittaman *Media and the Ukraine Crisis*, kun olin jo tehnyt aineiston luokittelun vuosien 2014–2017 ajalta. Niiden hyödyntäminen vertailukohtana työni luokittelulle tuntui tarpeelliselta, koska ne antoivat laajemman historiallisen taustan valeutisten väitteille. Koska molemmissa oli käytetty aineistona venäläisen median uutisia osittain samalta jaksolta kuin tämän työn tarkasteluaika, oli nopeasti nähtävissä, että niissä kuvatut narratiivit muistuttivat aineistossani esiintyviä väitteitä.

Venäjän informaatiovaikuttaminen koostuu suurelta osin lyhyistä jutuista ja kuvista, jotka vahvistavat laajempia narratiiveja (Bolin, Jordan, Ståhlberg 2016, 11). StopFaken tarkistamat valeutiset ovat juuri tällaista aineistoa. Luokittelun työn ensimmäisessä osassa (luku 5.1) valeutisten sisältämiä väitteitä ja pyrin yhdistämään ne laajempiin narratiiveihin. Lähtökohtana on, että väitteet ovat palasia narratiiveista ja näiden kudelmista.

Analyysin perusyksikkö on siis StopFaken tiimin tarkistama faktaväite, joita on yhtä artikkelia kohti oli useimmiten yksi, joskus kaksi tai kolme. Jaoin ne aluksi koemielessä kuuteen luokkaan. Muokkasin luokkia ja niiden otsikoita useita kertoja saadakseni kaikki tapaukset mahtumaan niihin. Alusta asti mukana oli muun muassa luokka ”Maidanin kansannousun aitous on kyseenalainen”. ”Venäläisvastaisuuden” luokittelin aluksi samaan kategoriaan kuin ”Ukrainalainen nationalismi, äärikansallismielisyys ja suuntautuminen fasismiin”, mutta jaoin luokat myöhemmin. Luokan ”Länsimaiden rivit rakoilevat” kattamat tapaukset luokittelin aluksi muihin luokkiin, koska ne toistivat niiden väitteitä, mutta jo ta-

pausten yleisyys puolsi oman luokan luomista. Olihan StopFaken tiimin tekemässä faktantarkistuksessakin keskitytty nimenomaan siihen, oliko Venäjän kantoja myötäilevä väite oikeasti esitetty, ei sen sisältöön sinänsä.

Tässä vaiheessa on ehkä tarpeen selventävä kommentti narratiiveista analyysikohteena. Kun tässä työssä kuvaan Venäjän narratiiveja, en ota kantaa siihen, pitävätkö ne paikansa. Yksittäiset valeuutiset on todettu virheellisiksi, mutta annetussa kuvassa voi olla myös paljon sellaista, joka muistuttaa todellisuutta. Esimerkiksi Ukrainan valtion talous on hyvin vaikeassa tilanteessa ja yhteiskunnassa on monenlaisia ongelmia. Sen sijaan ääri-oikeiston kannatus on ollut vaalien tulosten perusteella Ukrainassa varsin vähäistä. Luotu kuva vastaa väliin todellisuutta enemmän, väliin vähemmän, joissain tapauksissa ei lainkaan, mutta siitä riippumatta narratiiveja on mahdollista tarkastella tarinoina, joilla pyritään tiettyihin päämääriin.

Toisessa analyysissä on luokiteltu keinoja, joilla valeuutiset harhauttavat lukijaa ja käyttävät vääristelevästi lähteitä (luku 5.3). Lähteet on tyypitelty riippuen siitä, oliko kyse henkilö, asiakirja vai kuvamateriaali, ja oliko se kokonaan keksitty vai vääristely tai väärin tulkittu. Tämä vaihe vaati ajoittain lisätiedon hakemista alkuperäisistä valeuutisista faktantarkistusartikkelien lisäksi. Luin lukuisia alkuperäisvaleuruisia. Kaikkien alkuperäisjuttujen lukeminen osoittautui liian työlääksi, joten olen arvioissa käyttänyt lähteenä pääasiassa StopFaken tarkistusartikkeleita.

Tapaukset solahtivat kukin omaan luokkaansa vaivattomasti ilman suurempaa etsimistä. Kaksi tapausta, joissa valheellisen uutisen pohjana olivat todelliset, mutta manipuloidut tapahtumat, tuntuivat aluksi vaikeilta luokitella. Päätin perustaa niille oman luokan ja kuvailla niiden erityisyyden.

Harhauttamisen keinojen luokittelu nousee puhtaasti käsillä olleesta aineistosta. Saatavilla olleet faktantarkistuksen oppaat, esimerkiksi Verification Handbook (Silverman 2016) eivät tarjonneet työkaluja analyysiin, sillä niiden näkökulma oli huomattavasti yleisempi ja ne käsittelivät kaikenlaisen internetissä olevan materiaalin lukutaitoa ja tiedon varmistamisen metodeja.

Kolmannessa vaiheessa kokosin aineiston artikkeleista tietoa StopFaken tekemästä faktantarkistustyöstä ja listasin työvaiheita, jotka olivat olleet tarkistuksen tekemisessä tarpeen (luku 5.4). Ne työvaiheet on huomioitu, jotka käyvät selvästi artikkelista ilmi, sillä ulkopuolisella ei tietenkään ole tietoa esimerkiksi mahdollisista välissä olleista työvaiheista, jotka eivät olleet tuottaneet tulosta.

Lopuksi joitakin huomioita opinnäytteen teosta. Kiinnostuin aiheesta kesällä 2015 ja pe-
rehdyin silloin pikaisesti sivuston sisältöön ja haastattelin sivuston perustajiin kuuluvaa
Margo Gontaria. Päivätyön vuoksi opinnäytteen teko-aika on venynyt melkoisen pitkäksi ja
moni asia on tänä aikana muuttunut. Ukrainan kriisi on pitkittänyt, StopFake-palvelu on
laajentunut ja kehittynyt ja uusia faktantarkistuspalveluja on syntynyt. Myös faktantarkis-
tuskeskustelu on muuttunut ja tutkimuskirjallisuutta on ilmestynyt. Aiemmin käytettyjä kä-
sitteitä on korvattu uusilla. Tätä kaikkea on ollut erittäin mielenkiintoista seurata, mutta se
on myös lisännyt työmäärää ja vaikeuttanut opinnäytetyön rakentamista selkeäksi koko-
naisuudeksi.

5 StopFaken faktantarkistusartikkelien tarkastelu

5.1 Valeutisten väitteet ja narratiivit

Väitteiden analysoinnilla on tavoitteena selvittää, millaista viestiä venäläinen ja venäläis-mielinen media välittää. Minkä sisältöistä informaatiovaikuttamista vastaan StopFake jou-tuu kamppailemaan?

Väitteet on luokiteltu sen mukaan, mihin aihepiiriin ja tarinakokonaisuuteen ne kuuluvat. Joissain tapauksissa yksi väite viittaa useampaan kuin yhteen luokkaan, jolloin se on las-kettu molempiin kategorioihin.

Luokittelu aineistoon kuuluvien valeutisten väitteistä:

1. Ukrainalainen nationalismi, äärikansallismielisyys ja suuntautuminen fasismiin
2. Länsi vastaan Venäjä
3. Venäläisvastaisuus
4. Maidanin kansannousun aitous on kyseenalainen
5. Ukrainalaiset ja Krimin asukkaat ovat lojaaleja Venäjää tai itäisen Ukrainan kapi-nallishallintoa kohtaan
6. Länsimaiden rivit rakoilevat
7. Ukrainan armeija menestyy sodassa heikosti ja toimii epäeettisesti, Venäjä ei ole sodan osapuoli
8. Ukrainalaisessa yhteiskunnassa on suuria ongelmia ja sen johto on epäpätevä

Viimeisin luokka on laaja ja se on jaettu alaluokkiin, jotka konkretisoivat asiaa.

Seuraavassa on kuvattu tarkemmin kukin luokka ja annettu esimerkkejä siihen kuuluvista väitteistä.

1) Ukrainalainen nationalismi, äärikansallismielisyys ja suuntautuminen fasismiin

Tässä kategoriassa on kaikkiaan seitsemän tapausta. Niiden sisältämät väitteet ovat ke-veimmillään syytöksiä hiukan koomisesta kansallismielisyydestä. Tällaisia edustaa väite, että Ukraina on laatinut lain, jonka mukaan radiossa soitetusta musiikista 75 prosentin tu-lee olla ukrainalaista (1.4.2016). Vakavimmasta päästä ovat väitteet, että antisemitismi ja natsismi ovat nousussa Ukrainassa (30.4.2018) ja että Oikea sektori -nimisen nationalisti-sen puolueen johtaja Dmytro Jarosh olisi valittu presidentti Petro Poroshenkon neuvonan-tajaksi (13.4.2015). Mukana oli myös suora natsiviittaus: Donetskiin saapuneessa ukrai-nalaisessa taistelukulkuneuvossa oli hakaristi (26.4.2014).

2) Länsi vastaan Venäjä

Venäjän ja lännen väliseen konfliktiin viittaa yhdeksän väitettä. Väitteissä luodaan kuva länsimaiden, erityisesti Yhdysvaltojen, aktiivisesta roolista vastakkainasettelun aiheuttajana. Venäjän osallisuus konfliktissa kiistetään tai häivytetään.

Esimerkiksi:

Yhdysvaltain Romaniaan ja Puolaan sijoittamat ohjusjärjestelmät heikentävät alueellista turvallisuustasapainoa (17.4.2015).

Amerikkalaisia tankkeja löydetty Donbassista (3.4.2015).

Kemiallisten aseiden kieltojärjestö ei pysty vahvistamaan venäläisagentti Sergei Skripalin Iso-Britanniassa tapahtuneessa myrkyttämisessä käytetyn hermomyrkyt-alkuperää (12.4.2018).

Lännen ja Venäjän välillä vallitsee myös moraalinen vastakkainasettelu, joka ilmenee muun muassa suhtautumisena seksuaalivähemmistöihin.

Esimerkiksi:

Ukraina lähettää huostaanotettuja lapsia ulkomaille samaa sukupuolta olevien parien adoptoitavaksi (25.4.2014).

3) Venäläisvastaisuus

Toistuva väite uutisissa oli venäjän kielen ja venäjänkielisen väestön syrjintä Ukrainassa. Tapauksia on kymmenen. Ukrainanvenäläisten ulossulkemista kuvaavat muun muassa väitteet lakiluonnoksesta, jolla erotetaan etnisyydeltään venäläiset valtion virkamiehet (4.4.2014) sekä väitteet ukrainan kielen suosimisesta venäjän kustannuksella: ”Kiova vaatii tarjoilijoita ja kaupanmyyjiä puhumaan ukrainaa” (25.4.2017).

Tähän kategoriaan on luokiteltu myös kuvaukset venäläisväestölle tyypillisten ja Venäjän valtiovallan korostamien arvojen torjumisesta.

Esimerkiksi:

Ukrainalaiset viranomaiset puuttuvat venäläisille merkittävän voiton päivän viettoon kieltämällä sotaveteraaneilta Yrjönauhan käytön (21.4.2015) sekä syytökset neuvostoaikaisen patsaiden kaatamisesta (2.4.2014 ja 13.4.2016).

Valeutisten mukaan myös muualla Euroopassa esiintyy venäläisvihamielisyyttä: ”Latvialaiset aikovat perustaa erityisen geton venäläisille” (28.4.2015).

4) Maidanin kansannousun aitous on kyseenalainen

Viisi valeutisten väitettä kyseenalaisti Maidanin kansannousuun mielenosoittajien motiivit. Yksi väite oli, että mielenosoittajat saivat palkkion mielenosoitukseen osallistumisesta (8.4.2014 c) ja 12.4.2014). 3.4.2014 korjatussa valeuutisessa kerrottiin, että aseistetut ekstremistit järjestivät Maidanin mielenosoitukset.

Yhdysvaltalaisten roolia kansannousun taustalla tuovat esiin väite, että Maidanin sala-ampujat oli koulutettu Puolassa amerikkalaisella rahalla (22.5.2015) ja toinen samassa yhteydessä esitetty, että yhdysvaltalaiset olivat käyttäneet 5 miljardia dollaria Ukrainan tilanteen destabilisointiin.

5) Ukrainalaiset ja Krimin asukkaat ovat lojaaleja Venäjää tai itäisen Ukrainan kappalihallintoa kohtaan

Näitä väitteitä esiintyy seitsemässä valeuutisessa. Väitteet kertovat tarinaa, jossa Ukrainan kansalainen on tyytymätön Ukrainan valtioon ja osoittaa lojaalisuutta Venäjän valtiota kohtaan.

Venäjän valtaaman Krimin niemimaan asukkaiden tyytyväisyyttä uusiin vallanpitäjiin ilmaisevat väitteet: Vain kuusi Krimin asukasta päätti pitää Ukrainan kansalaisuuden (4.4.2014) sekä Krimin tataarien hallintoelimen Mejlisin puhemies vakuutti ottavansa Venäjän kansalaisuuden (23.4.2014 c).

Muidenkin ukrainalaisten kuvataan kääntyvän venäjämielisiksi tai tukevan separatistihallintoa.

Esimerkiksi:

Venäjän politiikan tukija Ukrainassa ilmoittaa luopuvansa Ukrainan kansallisuudesta ja haakevansa turvapaikkaa Venäjältä (23.4.2015) sekä Maidanin osallistuja Mihail Gavriljuk esiintyy Donbassissa separatistiuniformuun pukeutuneena (15.4.2014 c).

6) Länsimaiden rivit rakoilevat

Aineistossa on 23 väitettä, joissa annetaan ymmärtää, että länsimaat eivät ole yhtenäisiä Venäjä-politiikassaan eivätkä tuessaan Ukrainalle.

Tyypillisessä väitteessä Yhdysvaltojen tai jonkin suuren eurooppalaisen valtion edustaja kannattaa Venäjän vastaisten pakotteiden poistamista tai ottaa kantaa tavalla, joka toistaa Venäjän esittämää narratiivia Venäjän ja Ukrainan konfliktista tai Ukrainan tilanteesta laajemmin.

Esimerkiksi:

Ranskan ulkoministeri Jean-Marc Ayrault vaati Ukrainaa täyttämään Minskin sopimuksen ehdot ja muuttamaan maan perustuslakia Donbassin alueen aseman osalta (21.4.2016).

Ranskan luopuu pakotteista, esitettiin 28.4.2016 tarkistetussa valeuutisessa ja toisessa, että Saksa pyytää Yhdysvaltoja helpottamaan pakotteita Venäjää vastaan (19.4.2018).

Yhdessä valeuutisessa väitetään, että Yhdysvallat ilmoittaa leikkaavansa taloudellista tukea Ukrainalle ja että varapresidentti Joseph Biden kritisoi Ukrainaa siitä, ettei se täytä Geneven sopimuksen velvoitteitaan (23.4.2014).

Ulkomaiden tuki ajatukselle, että Krimin niemimaa kuuluu oikeutetusti tai ainakin reaalisesti Venäjään, oli yksi valeuutisissa toistuvista väitteistä (esimerkiksi 26.4.2015, 28.4.2015b), 5.4.2017 b).

Joskus myös ulkomainen media tai asiantuntija saa väitteissä roolin.

Esimerkiksi:

BBC syyttää Ukrainaa malesialaisen lentokoneen pudottamisesta (25.4. 2016).

Bonnin yliopiston valtiotieteen professorin väitetään kritisoineen Ukrainan hallitusta ja kutsuneen sen jäseniä muun muassa huligaaneiksi (17.4.2014).

7) Ukrainan armeija menestyy sodassa heikosti ja toimii epäeettisesti, Venäjä ei ole sodan osapuoli

Tähän ryhmään kuuluvissa valeuutisissa esitettiin sotatapahtumat Ukrainan armeijan kannalta epäedullisesti tai tuotiin esiin sotarikoksia, väärinkäytöksiä tai muuta arveluttavana pidettävää toimintaa, jota se niiden mukaan harjoitti. Ryhmään kuului 15 väitettä.

Esimerkiksi:

Siverskin kaupunki Donetskin alueella on siirtynyt Donetskin kansantasavallan kontrolliin (18.4.2014). Ukrainan ilmavoimien helikopteri ammuttu alas Kramatorskissa (15.4.2014).

Ukrainan armeijan toiminta esitettiin moraalittomana tai arveluttavana esimerkiksi seuraavissa valeuutisissa:

Ukrainalainen kenraali ehdottaa Donbassin ja Krimin hävittämistä, jotta ne saadaan palautettua Ukrainalle (19.4.2017).

Tankki murskaa Kramatorskin lähellä henkilöauton, jossa on ihmisiä (18.4.2014).

Väitteellä, että Donbassin alueelta on löytynyt amerikkalaisia tankkeja (3.4.2015), pyritään todistamaan Yhdysvaltojen osallisuus Itä-Ukrainan sotaan Ukrainan armeijan rinnalla.

Sotateemaan liittyy myös kolme tarkistusartikkelia, jotka eivät ole tyypillisiä tässä aineistossa, sillä niiden pohjana ei ole mikään yksittäinen valeuutinen. Niissä StopFake hakee näyttöä venäläisten sotilaiden osallisuudesta Itä-Ukrainan sotaan. Venäjän valtiohan on kiistänyt olevansa sodan osapuoli sekä vakuuttanut, ettei itäisessä Ukrainassa ole Venäjän armeijan sotilaita (Rasz & Moshes 2014, 5–6). Näissä tapauksissa StopFake kyseenalaistaa laajemmin Venäjän narratiivin itäisen Ukrainan konfliktista ja sen toimijoista. Väitteeksi tiivistettynä se voisi olla: Venäjän valtio ja sen armeija eivät osallistu Itä-Ukrainan sotaan.

Esimerkiksi:

Slovjanskilaisena separistina esiintynyt osoittautui venäläiseksi palkkasotilaaksi (25.4.2014 b).

Slovjanskissa ja Kramatorskissa rakennuksia vallanneiden ”paikallisten” joukossa oli venäläisiä kasakoita (23.4.2014 a).

8) Ukrainalaisessa yhteiskunnassa on suuria ongelmia ja sen johto on epäpätevä

46 valeuutisten väitettä voidaan lukea tähän luokkaan. Kategoria on hyvin yleisluontoinen ja laaja, joten sen sisältämät väitteet kurottavat moneen eri suuntaan. Niiden joukosta oli löydettävissä neljä eri alaluokkaa.

a) Ukrainalla menee huonosti tai sen jotkin sektorit ovat romahtamassa

Ukrainan talouden ja teollisuuden romahdusta kuvaavat muun muassa väitteet: ”Ukraina ei enää teollisuusmaa” (18.4.2017), ”Ukraina pystyy viemään Eurooppaan vain pähkinöitä, olkia ja villaa” (10.4.2016).

Erityisesti ydinvoimasektorin toimintakyky on valeuutisten aiheena. 20.4.2017 kerrottiin ydinräjähdyksestä Ukrainassa, 24.4.2016 väitettiin, että Ukraina on uuden Tshernobylin partaalla.

Ukrainalaiset muuttavat maasta suurin joukoin, on 13.4.2015 tarkistetun valeuutisen viesti. Maastamuuttajien kohtalo ei ole kadehdittava: yksi väite on, että Puolaan muuttaneet ukrainalaiset päätyvät siivoojiksi ja tiskaajiksi (20.4. 2016).

Yhteensä tässä alaluokassa on yhdeksän valeuutisista poimittua väitettä.

b) Ukrainan viranomaisten ja poliitikkojen moraalisesti epäilyttävä tai epäpätevä toiminta

Näitä väitteitä esiintyy aineistossa erityisen runsaasti. Tässä alaluokassa on 28 tapausta.

Esimerkiksi:

Martynivkan kylässä rakennetaan keskitysleirejä epätoivotuille henkilöille (30.4.2014).

Kiova luokittelee Krimin ja Donbassin asukkaat terroristeiksi (5.4.2017).

Ukraina johtaa ihmisoikeusloukkauksissa (24.4.2018).

Kiovan kodittomat ajetaan ulos kaupungista Euroviisujen ajaksi (28.4.2017).

Sananvapauden puutteet Ukrainassa tuodaan esiin muun muassa valeuutisessa, jossa esitetään Ukrainan valtion televisio- ja radiokomitean ohjeistavan toimittajia ”noudattamaan tiukasti Ukrainan nykyisten viranomaisten informaatio-ohjeita” (28.4.2015). Toisessa valeuutisessa esitellään keinoja, joilla Ukraina tuottaa valheellista informaatiota Venäjältä (10.4.2014).

Presidentti Porosenkon moraalista antaa kyseenalaisen kuvan muun muassa hiukan mustan huumorin puolelle menevä valeuutinen: ”Humaltunut Porosenko antaa jalkapallon jatlattomalle sotilaille” (2.4.2015).

c) Länsisuuntautuminen ei ole Ukrainan edun mukaista

Länsisuuntautumisen epäedullisuutta kuvaa valeuutinen: Venäjän sanktiot maksavat Ukrainalle 98 miljardia dollaria (29.4.2016). Riippuvuutta Venäjältä tuo esiin väite, että Ukraina jatkaa kaasun ostamista Venäjältä (5.4.2016 b).

Väitteet, että Ukraina ei pysty käsittelemään amerikkalaisia aseita (13.4.2018) ja että yhdysvaltalainen ydinpolttoaine ei sovellu ukrainalaisiin reaktoreihin, (24.4.2016) kertovat tarinaa ukrainalaisten epäpätevyydestä sekä siitä, että Ukrainalle on virhe turvautua läntiseen teknologiaan. Tässä alaluokassa on seitsemän väitettä.

d) Ukrainan alueellinen jakautuminen

Ukrainaa hajottavasta separatismista kertovat seuraavat uutiset: Ukrainan alue Transkarpatia vaatii autonomiaa (8.4.2016) ja Ukraina menettämässä Transkarpanian (10.4.2018). Luokassa on kolme väitettä.

5.2 Vertailu aiempaan tutkimukseen

Seuraavassa vertaillaan tämän aineiston väitteitä ja luvussa 2.5 kuvattuja Katri Pynnöniemen sekä Irina Khaldarovan ja Mervi Pantin analysoimia venäläisen disinformaation narratiiveja. Osa väiteluokista toistaa varsin suoraan näitä jo tuttuja narratiiveja, osassa painottuvat niistä jonkin verran poikkeavat aihepiirit ja näkökulmat.

1) Ukrainalainen nationalismi, äärikansallismielisyys ja suuntautuminen fasismiin

Tutkijoiden analyyseissa fasismi on vahvasti esillä. Tarina fasistisesta Ukrainasta on mukana myös tässä aineistossa, mutta se ei nouse esiin kovin usein. Syytös kasvavasta antisemitismistä esiintyy kerran, natsismiin viitataan kahdesti. Muut tapaukset liittyvät väitteisiin kansallismielisten toimijoiden vaikutuksesta yhteiskunnassa. Mielikuvat toisen maailmansodan fasistisen terrorin kauhuista elävät varmastikin väitteiden taustalla, mutta niitä ei käsitellä valeuutisissa suoraan.

2) Länsi vastaan Venäjä

Venäjä pyrkii tuottamallaan disinformaatiolla luomaan kuvaa länsimaista konfliktitilanteen aktiivisena aikaansaajana ja Venäjältä passiivisena reagoijana. Muun muassa NATO:n laajentuminen Venäjän naapurimaihin ja lännen johtajien tuki Ukrainan vallanvaihdokselle on pakottanut Venäjän toimintaan. (Pynnöniemi 2016, 84–85.)

Tästä narratiivista on aineistossa useita esimerkkejä, kuten väite Yhdysvaltojen ohjusjärjestelmien uhkasta Venäjälle.

Lännen ja Venäjän vastakkainasetteluun kytkeytyy myös vastakohtapari perinteiset arvot ja liberaali maailmankuva. Venäläisessä narratiivissa rakennetaan kuvaa Venäjän uskollisuudesta perinteisille arvoille (Khaldarova & Pantti 2016, 895). Länsimaiden myönteinen suhtautuminen seksuaalivähemmistöihin havainnollistaa tätä ristiriitaa. Myös tästä on aineistossa esimerkkejä.

3) Venäläisvastaisuus

Ukrainan valtiovallan venäläisvastaisuus ja venäläisille tärkeiden arvojen kieltäminen esimerkiksi toisen maailman sodan voiton muistomerkkejä hävittämällä on tarina, joka on toistuvasti esillä aineistossa. Myös länsimaiden venäläisvastaisuus on mukana väitteissä. Valeuutiset antavat konkreettisia esimerkkejä, jotka kuvittavat Pynnöniemen (2016, 77) kuvaamaa russofobianarratiivia siitä, kuinka Ukrainan hallitus käy sotaa venäjän kieltä ja kaikkea venäläistä vastaan.

4) Maidanin kansannousun aitous on kyseenalainen

Valeuutiset toistavat uskollisesti Pynnöniemen (2016, 79) kuvaamaa narratiivia Maidanin tapahtumista: kyse on ääriaineuksen aikaansaamista levottomuuksista ulkopuolisten tahojen rahoittamana, ei ukrainalaisten aito reaktio korruptoitunutta valtiovaltaa vastaa.

Maidanin kansannousu ei ole aineistossa esillä kovin monta kertaa, ja kaikki tapaukset sijoittuvat vuosiin 2014 ja 2015. Maidan lienee jäänyt sivuun ajankohtaisempien aihepiirien voittaessa tilaa Venäjän disinformaatiokampanjassa.

5) Ukrainalaiset ja Krimin asukkaat ovat lojaaleja Venäjää tai itäisen Ukrainan kapinallishallintoa kohtaan

Tätä narratiivia ei esitellyssä tutkimuksessa ole käsitelty. Kategorian väitteet tukevat Pynnöniemen esittämää narratiivista rakennetta 6, Krimin oikeutettu valtaus. Asukkaiden tuki venäläishallinnolle vahvistaa ajatusta Krimin valtauksen hyväksyttävyydestä. Väite muidenkin Ukrainan kansalaisten siirtymisestä Venäjän leiriin taas vahvistaa Ukrainan valtiovaltaan ja yhteiskuntaan valeuutisissa yleisesti liitettyjä kielteisiä mielikuvia.

6) Länsimaiden rivit rakoilevat

Tämän luokan väitteet eivät asetu suoraan Pynnöniemen esittelemiin narratiiveihin, mutta ne viittaavat niistä useisiin. Väitteissä toistuvat tuki Krimin valtaukselle (Pynnöniemen narratiivi 6), Donetskin ja Luhanskin ”kansantasavaltojen” oikeutukselle poliittisina subjekteina (narratiivi 7) ja syytökset Ukrainaa kohtaan antisemitismistä tai kansanmurhasta (narratiivi 1). Yhteistä niille on kuitenkin juuri länsimaiden tuki Venäjän näkemyksille, ja siksi niitä on tarkasteltu omana kategorianaan.

Venäjän disinformaatiokampanjan rakentajille on tärkeää, että länsimaat eivät ole yhtenäisessä rintamassa Venäjää vastaan ja Ukrainan tukena. Tämän luokan väitteiden mukaan ainakin osa maista on valmis hyväksymään Venäjän näkemykset tai reaalipoliittisista syistä pitämään yhteistyötä Venäjän kanssa parempana vaihtoehtona kuin sanktiolinjaa. Väitteistä rakentuukin oma narratiivinsa, jonka ytimessä on lännen epäyhtenäisyys suhteessa Venäjään.

Tämän opinnäytteen aineistossa länsimaiden rintaman epäyhtenäisyys on kuitenkin vahvasti esillä.

7. Ukrainan armeija menestyy sodassa heikosti ja toimii epäeettisesti, Venäjä ei ole sodan osapuoli

Ukrainan sotatoimien epäonnistuminen ja epäeettinen toiminta muodostavat kokonaisuuden, joka ei asetu yksi yhteen mihinkään esitellyssä tutkimuksessa kuvattuun narratiiviin, mutta viittaa niihin. Sekä Pynnöniemi että Khaldarova ja Pantti tuovat esiin Ukrainan armeijan yhdistämisen fasismiin. Fasismi ei sanana esiinny sotaa käsittelevissä valeutisissa, hakaristisymboli esiintyy kerran. Länsisuuntauksen haitallisuus Ukrainalle esiintyy valeutisessa, jossa väitetään, ettei Ukraina pysty käsittelemään yhdysvaltalaisia aseita (13.4.2018).

Eniten valeutisissa kuvataan monenlaista epäeettistä toimintaa, joka on omiaan leimauttaa Ukrainan vallanpitäjät ja armeijan ja perustelemaan sodan oikeutuksen. Luokan väitteet toistavat sotapropagandan peruskuviota, jossa omia saavutuksia ja toisen tappioita liioitellaan. Myös vastapuolen moraalinen alemmuus on tyypillistä sotapropagandalle.

8. Ukrainalaisessa yhteiskunnassa on suuria ongelmia ja sen johto on epäpätevä

Tässä kategoriassa olevissa valeutisissa luodaan mielikuvaa, että Ukrainan valtio on suurissa ongelmissa, jopa romahduspisteessä. Pynnöniemen (2016, 91–94) mukaan

tämä on olennainen osa narratiivia 5, joka korostaa Ukrainan kuulumista venäläiseen maailmaan. Sen voi tiivistää tarinaan, jossa Ukraina ja Venäjä ovat luontaisia kumppaneita ja Ukraina oikeastaan Venäjän suojatti. Yritys selviytyä ilman isoveljen tukea länteen suuntautuen johtaa Ukrainan turmioon. Valeuutisten väitteet kuvittavat tätä tarinaa lukuisin esimerkein. Uhkana on jopa ydinkatastrofi, kun Ukraina (valeuutisen mukaan) siirtyy käyttämään yhdysvaltalaisia uraania.

Tässä narratiivissa Ukraina ei ole koskaan ollutkaan todellinen, toimiva maa, vaan jopa epäonnistunut valtio, joka tuskin kykenee tarjoamaan kansalaisilleen järjestystä ja hyvinvointia (Pynnöniemi 2016, 92–93). Valeuutisissa sen näkyy kuvauksina talouden romahduksesta ja asukkaisen paosta ulkomaille.

Lukuisat väitteet Ukrainan viranomaisten eri tavoin epäeettisestä ja tuomittavasta toiminnasta voi liittää osaksi tarinaa, jossa aiempi venäläismielinen hallinto on perustuslain vastaisesti kumottu ja korvattu uudella länsimielisellä hallinnolla (Pynnöniemi 2016, 92). Tämä on rikkonut luonnollisen yhteyden Venäjään ja on sitä kautta väistämättä moraaliltaan epäilyttävä. Näin valeuutisten väitteiden muodostama kuva antaa oikeutuksen Venäjän toimille Krimillä ja itäisessä Ukrainassa ja samalla siirtää katseen Venäjän sisäisistä ongelmista muiden maiden puutteisiin.

Yksi Venäjän disinformaation piirre on, ettei se pyri tuottamaan kuvaa Venäjästä täydellisenä vaan keskittyy sen sijaan osoittamaan muiden maiden puutteita (Pomerantsev ja Weiss 2014, 15). Valeuutisten luominen Ukrainan sananvapauden puutteista on juuri tällainen operaatio: Venäjän sananvapauden ongelmat ovat läntisen maailman jatkuvan huomion kohteena, ja nyt Venäjä kääntää syytteet kohti Ukrainaa.

5.3 Harhauttamisen keinot

Valeuutisten sisällön lisäksi halusin katsoa, miten valeuutiset on rakennettu ja miten ne eroavat aidosta uutisista. Tunnistaako valeuutisen jo kaukaa, vai piiloutuuko se uutisvirtaan huomaamatta?

Uutisjutun tyyli on toteava ja se pyrkii puolueettomuuteen. Toimittajan tulisi pitää omat mielipiteensä jutusta erossa ja välttää turhaa värittämistä. Väitteitä ei tulisi esittää faktoina. Uutinen kertoo tiedon lähteen, oli se sitten virallinen tilasto, silminnäkijän lausunto tai poliitikon puhe, erityisesti siinä tapauksessa, että sillä on merkitystä tiedon luotettavuutta arvioidessa. (Suomen tietotoimisto 2019.)

Tästä syystä uutisen kieleen eivät kuulu tunteenomaiset ilmaukset tai adjektiivien runsas käyttö. Kannanotot ja arviot tulevat uutiseen haastateltavien lausuntojen kautta.

Uskottava valeuutinen rakentuu samoista elementeistä kuin aidosti journalistisin perustein laadittu uutinen. Aineiston valeuutiset noudattavat varsin uskollisesti uutisen ulkoista tyyliä eivätkä juurikaan lähde revittelemään tunneperäisillä ilmaisuilla. Kyseessä on pääosin venäläisen valtamedian levittämät valeuutiset, ja ne on rakennettu muistuttamaan muita kyseisten medioiden julkaisemia uutisia.

Pikasilmäyksellä katsoen valeuutisissa esiintyy haastateltavina asiantuntijoita ja päättäjiä, jotka kuulostavat vakavasti otettavilta, uutiset viittaavat lähteisiin ja kuvat luovat juttuihin toden tuntua. Kannanottoja ilman lähteen siteeraamista esiintyi hyvin harvoin.

Seuraavassa tarkastellaan sitä, millä keinoilla valeuutiset harhauttavat lukijaa. Aineistossa toistui säännöllisesti viisi vääristelytapaa, jotka liittyivät pääasiassa lähteisiin. Viimeisenä esitellään harvinaisempi keinon antaa väitteille uskottavuutta.

1. Väitteen tukena on asiantuntijan tai poliitikon lausunto, jota on vääristelty

Tästä toimii esimerkkinä useissa venäläismedioissa esitetty valeuutinen (6.4.2018), jonka mukaan yhdysvaltalainen senaattori Lindsay Graham tunnustaa, että Venäjän vastaiset pakotteet eivät saavuta tavoitettaan. Graham oli antanut medialle haastattelun, jossa hän käsitteli Venäjän ja Yhdysvaltojen välien kiristymistä, mutta senaattori ei ollut kiistänyt pakotteiden toimimista.

Joskus lausunto on täysin seipetty, kuten valeuutisessa, jossa Ukrainan presidentin Oleksandr Turstynovin väitetään ilmoittaneen, että hän marssii Lvivissä järjestettävän homoparaatin kärjessä. StopFaken tarkistuksen mukaan tällaista haastattelua ei ollut koskaan annettu eikä vastaavaa lausuntoa ollut löydettävissä mistään myöskään kirjallisessa muodossa.

2. Väitteen tukena on lausunto henkilöltä, jota ei voi pitää luotettavana lähteenä

Venäjän viranomaiset ja heidän käyttämänsä asiantuntijat ovat Itä-Ukrainan sotaa käsitellessä puolueellisia, mutta erityisesti venäläisen tai venäläismielisen yleisön silmissä heidän lausuntonsa tuovat luotettavuutta väitteelle.

Venäläinen tietotoimisto RIA Novosti raportoi Venäjän pysyvän YK-edustajan Vitali Tshurkinin lausunnon, että suurin osa maista hyväksyy Krimin integraation Venäjään (7.4.2014). Tshurkin ei perustele väitettä mitenkään, eikä myöskään RIA Novosti etsi sille perusteluja.

Epätarkasti määritelty lähde on myös yksi tapa tuoda uskottavuutta ilman todellista faktapohjaa.

Sosiologi Jevgeni Kopatko esittää venäläisessä tv-ohjelmassa kommentin ”Ulkomaisten asiantuntijoiden mukaan vuonna 2017 Ukraina ei ole enää teollisuusvaltio” (18.4.2017). Hän ei kuitenkaan viittaa mihinkään nimettyihin asiantuntijoihin. Kopatko itse esitellään valeuutisessa vain nimikkeellä ”sosiologi” ja StopFaken selvityksen mukaan hän on entinen Janukovitsin Alueiden puolueen konsultti, joka on sittemmin siirtynyt asumaan Krimille.

Interfaxin uutisessa 15.4.2014 todetaan Ukrainan maavoimien akatemian kadettien vanhempien kertoneen, että heidän poikansa oli aseistettu ja lähetetty Itä-Ukrainaan. Vanhempia tai kadetteja ei ole mitenkään identifioitu.

Joissakin tapauksissa haastateltavaa ei ole olemassa. Kuvaava esimerkki tästä on valeuutinen (17.4.2014), jossa Bonnin yliopiston professori Gerd Langguth kritisoi Ukrainan hallitusta. Tarkistettaessa käy ilmi, että Langguth on kuollut noin vuotta ennen valeuutisen julkaisun ajankohtaa eikä ole voinut tietää mitään tuon ajankohdan hallituskokoonpanosta.

3. Lähdeaineistoa, esimerkiksi tilastoa tai asiakirjaa, on vääristelty

Tätä kuvaa valheellinen uutinen lakiluonnoksesta, jonka mukaan valtion viranomaiset, jotka ovat etnisiä venäläisiä, erotetaan 31.12.2014 alkaen (4.4.2014). Lakiluonnoksessa ei kuitenkaan puhuta lainkaan etnisistä venäläisistä, vaan rajoitetaan entisen kommunistisen puolueen toimijoiden mahdollisuuksia toimia virkamiehenä.

Kokonaan keksityksi osoittautui Euroopan turvallisuus ja yhteistyöjärjestö ETYJ:n raportti ukrainalaisten aktiivien diskriminoivista toimista (19.4.2016). Useat odessalaiset verkkosivut siteerasivat raporttia, mutta ETYJ kielsi julkaisseensa sellaista.

Joskus olematon dokumentti on jopa rakennettu ja valokuvattu, kuten tapauksessa, jossa presidentti Petro Poroshenkon kerrotaan perustavan Krimin tataareille autonomisen alueen Lounais-Ukrainaan (9.4.2016). Presidentillä ei ylipäätään ole Ukrainassa tällaisia val-

tuuksia, joten tarkistajilla heräsi heti epäily dokumentin aitoudesta. Kävikin ilmi, että kuvassa olevassa asiakirjassa on virheellinen vaakuna eikä se muutenkaan vastaa täysin presidentin säädösten ulkonäköä.

4. Väitteen tukena on virheellinen valokuva tai video (taltiointitilanne on eri kuin väitetty tai kuvaa / videota on käsitelty)

Yksinkertainen kuvamanipulaatio on kyseessä tapauksessa, jossa Donetskia lähestyvän ukrainalaisen taistelukulkuneuvon piippuun on liitetty hakaristi (26.4.2014). Alkuperäinen kuva löytyi Reutersin sivuilta ilman hakaristiä.

Toisesta kontekstista otettua videomateriaalia on joissain tapauksissa käytetty todisteena. Väitteelle, että Ukrainan ilmavoimien helikopteri on ammuttu alas Venäjään tukevien aktivistien hyökkäyksessä Kramatorskin lentokentälle, luodaan uskottavuutta liittämällä siihen Syyriassa 2013 kuvattu video. Televisiokanava NTV:n ajankohtaisohjelmassa taas kerrotaan ukrainalaisten tuottavan vale uutisia Venäjältä (10.4.2014). Ohjelmassa esitetään tästä näytteenä katkelma ukrainalaisesta tv-ohjelmasta, joka alun perin on kuitenkin tehty opetustarkoituksessa paljastamaan katsojille, miten propagandaa tuotetaan.

5. Faktojen virheellinen tulkinta ja esittely väärissä kontekstissa

Näissä tapauksissa tarina on sepitetty havaittujen faktojen varaan, mutta niistä esitettiin virheellinen tulkinta.

Isojen venäläismedioiden verkkosivuilla kerrottiin, että viisi intialaista lentokonetta oli kadonnut Ukrainan valtion omistamalta Antonov-tehtaalta kunnostuksen aikana (10.4.2015). Tarkistuksessa kävi ilmi, että koneet todellakin oli sijoitettu toiseen paikkaan, mutta syyinä oli se, että kunnostus oli jouduttu keskeyttämään varaosien puutteen vuoksi. Koneet eivät siis olleet viranomaisilta kateissa.

6. Todellisten tapahtumien manipulointi

Kahdessa aineistossa esiintyvissä tapauksissa vale uutisessa kuvattu tapahtuma oli tuotettu manipuloimalla todellisia tapahtumia.

Vale uutinen ”Latvialaiset haluavat perustaa geton venäläisille” (28.4.2015) perustuu todelliseen vetoomukseen, joka on julkaistu latvialaisella peticijas.com -sivulla. StopFaken tarkistuksessa käy kuitenkin ilmi, ettei vetoomus vaikuta aidolta, sillä siinä esiintyvät nimet

eivät ole todellisia latvialaisia nimiä. Allekirjoituksia oli tullut paljon heti vetoomuksen julkaisun jälkeen eikä asian laaja käsittely latvialaisessa mediassa ollut tuonut sille juurikaan uusia allekirjoittajia.

Myös Yhdysvaltain lähetystä vastaan suunnatuksi mielenosoitukseksi kuvattu tapahtuma (8.4.2015) lienee ollut jotakin aivan muuta. Yksi osallistuja kertoi jälkeensä toimittajalle, että hänet oli houkuttettu aprillipäivän tapahtumaan lähetystön eteen pienellä palkkiolla. Paikalle oli tullut noin 2000 lähinnä eläkeläistä eikä juuri kenelläkään tuntunut olevan käsitystä, mitä pitäisi tehdä. Muutama järjestäjältä vaikuttava oli jakanut oppositiopuolueen materiaalia.

Näissä tapauksissa on siis luotu todellinen tilanne, joka on raportoitu ja kehystetty halutulla tavalla. Todentuntuisuutta toki vahvistaa esimerkiksi, että vetoamus on verkossa nähtävänä.

Valtaosasta uutisista voi päätellä, että ne on rakennettu harhauttamaan, ja ainakin alkuperäislähteessä on pyritty tietoisesti luomaan virheellinen kuva asiasta. Lähteiden vääristely, kuvitteelliset asiantuntijat ja kuvamanipulaatiot eivät synny huolimattomuudesta vaan niihin vaaditaan tavoitteellista tosiasioiden muokkaamista.

5.4 Millaisin keinoin StopFake tarttuu faktantarkistukseen?

Harhauttamiskeinojen kuvauksesta voi jo huomata, että jutuissa ilmoitettujen lähteiden ja haastateltavien taustojen tarkistaminen ovat niitä keinoja, joihin kannattaa ensiksi tarttua, kun haluaa varmistaa uutisen aitouden. Työtä helpottaa se, että valeuutinenkin yleensä mainitsee lähteensä, joten niiden tietoihin on mahdollista päästä käsiksi. Suoraviivaista ei StopFaken työ kuitenkaan ole.

Alkuvaiheessa StopFake kokosi ja julkaisi muiden medioiden paljastamia valeuutisia. Ensimmäisen kokonaisen julkaisukuukauden, huhtikuun 2014, aineistossa tällaisia artikkeleita oli kahdeksan, kun tarkistuksia oli kaikkiaan 40. Vuosina 2015–2018 käytännössä kaikki aineiston tarkistukset olivat StopFaken oman toimituksen itse suorittamia.

Saatuun vinkin mahdollisesti valheellisesta uutisesta StopFaken tarkistajat jäljittävät ensiksi alkuperäisen jutun. Se voi Margo Gontarin (27.9.2016) mukaan olla monivaiheinen prosessi, sillä ensimmäinen julkaisija olla hyvin marginaalinen media. Jos päädytään sosiaaliseen mediaan tai salaliittoteorioita viljelevään pienmediaan, saadaan vahvistusta sille, että uutinen tuskin on oikea.

Tarkastelin faktantarkistusartikkeleita siitä näkökulmasta, mitä näyttöä StopFake esittää uutisten virheellisyyden todisteeksi. Sen perusteella arvioin, mikä työpanos tiimiltä vaaditaan tarkistuksessa.

Joskus asiasta vastaava toimija on kiirehtinyt korjaamaan huhun verkkosivuillaan, jolloin StopFaken tehtäväksi jää toimijan luotettavuuden arvioiminen ja asian tiivistäminen omille sivuille. Esimerkiksi Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö ETYJ ilmoitti sivuillaan, ettei se ollut julkaissut ukrainalaisten viranomaisten ja aktivistien toimintaa kritisoinutta raporttia (19.4.2016).

Usein valeuutinen on mahdollista osoittaa vääräksi tarkistamalla asianomaisen viranomaisen sivut. Asiakirjat ja tilastot ovat Ukrainassakin selvästikin varsin kattavasti luettavissa verkossa. Esimerkiksi väite, että Porošenko olisi poistanut tuet Tšernobylin pelastustyöntekijöiltä (12.4.2016) on mahdollista osoittaa vääräksi tarkistamalla parlamentin sivuilta sen hyväksymät lait. Väitteen, että Transkarpatian alueneuvosto olisi vaatinut autonomiaa Transkarpatialle (8.4.2016), voi tarkistaa alueneuvoston sivuilta.

Korkean tason poliitikkojen haastattelujen ja julkisten puheiden käyttäminen valeuutisen pohjana on aineistossa yleistä, ja näiden kohdalla tarkistajat etsivät nauhoitetun haastattelun selvittääkseen, onko sitä lainattu niin, että viesti vääristyy. Poliitikkojen lehdistötilaisuudet ja puheet on varsin kattavasti nauhoitettu tai videoitu ja löytyvät yleensä kunkin maan viranomaisten tai medioiden sivuilta.

Kun tarkistettava juttu perustuu asiantuntijan lausuntoon, ovat StopFaken faktantarkistajat usein selvittäneet kyseisen asiantuntijan taustaorganisaation ja aikaisemman toiminnan ja kannanotot. Tällä on saa tietoa asiantuntijan luotettavuuden ja puolueettomuuden lisäksi siitä, onko henkilö ylipäätään olemassa.

Margo Gontar (2016) toteaa, että he selvittävät, onko asiantuntijalla linkkejä Venäjän johon tai eri maiden Kremlä myötäileviin ryhmiin, jotka usein kuuluvat äärioikeistoon tai toimivat ”antifasistien” nimellä. Jos asiantuntijan lausumaa on mahdotonta osoittaa vääräksi, osoitetaan konteksti, jossa he toimivat.

Joskus on kuitenkin tarpeen olla suoraan yhteydessä lausunnon antajaan, sen kohteeseen tai asianmukaiseen organisaatioon.

Internetiin ladattujen kuvien ja videoiden tarkistaminen on nykyisin suhteellisen helppoa. Googlen hakupalvelun kautta on mahdollista hakea kuvaa tai videota, ja palvelu löytää identtisen version. Samalla selviää, milloin se on alun perin ladattu verkkoon. Näin saattaa käydä esimerkiksi ilmi, että Itä-Ukrainan sodankäyntiin liittyväksi väitetty video on alun perin ladattu verkkoon vuosia aikaisemmin ja silloin sen kuvauspaikaksi on merkitty Tšetšenia. StopFake esittelee sivuillaan Tools-otsikon alla työkaluja, joiden avulla kuka tahansa voi tarkistaa kuvan tai videon alkuperäisyyden.

Hyvin suuri osa StopFaken tarkistamista valheellisista uutisista on itse asiassa suhteellisen helppoa tarkistaa. Työ vaatii kuitenkin tiettyjen metodien hallitsemista, esimerkiksi kuvien ja videoiden hakemista verkosta.

6 Yhteenvetoa ja pohdintaa

6.1 Yhteenveto ja johtopäätökset

StopFake-palvelun haasteet ovat varsin erilaisia kuin jonkin muun eurooppalaisen maan faktantarkistuspalvelulla. Venäläisen informaatiovaikuttamisen volyyymi on suuri ja sillä on käytettävissään media, josta suuri osa on vahvasti valtiovallan ohjauksessa.

StopFaken työn juuret ovat kansalaisjournalismissa, vaikka useimmat faktantarkistusjuttujen tekijät ovat saaneet toimittajakoulutuksen. Sen pyrkimys haastaa suurvallon hyvin resursoitu propagandakoneisto erityisesti alkuvaiheessa puhtaalla vapaaehtoistyöllä ja verkottumisella oli melkoisen haasteellinen. Rahoittajien tuki on mahdollistanut pitkäjänteisemmän ja ammattimaisemman toiminnan, mutta edelleen asetelma on vähintäänkin epätasainen.

Internetin ja sosiaalisen median aika on tehnyt työn mahdolliseksi. Vaikka kamppailua disinformaatiota vastaan on mahdotonta voittaa, StopFake kykenee ainakin haastamaan Venäjän propagandan narratiivit. StopFaken saavutuksia on sen laaja kansainvälinen verkottuminen ja näkyvyys.

Työn tuloksia on vaikeaa osoittaa tarkasti, mutta on tärkeää, että StopFaken sivusto muodostaa valeutisten arkiston, josta löytyvät kaikki tyypilliset väitteet ja tarinat. Olemassaolollaan se muistuttaa, että valheita ei voi kertoa ilman, että se huomataan. Venäjän disinformaatiota haastavia toimijoita on nykyään useita, merkittävimpana Euroopan Unionin sivusto EUvsDisinfo, mutta StopFake on toiminut edelläkävijänä.

StopFaken työn ydintä on Venäjän informaatiovaikuttamista vastaan kamppaileminen tarttumalla sen pienimpiin osasiin, yksittäisiin valeutisiin. Tässä opinnäytteessä on analysoitu ensiksikin näiden valeutisten keskeisiä väitteitä ja toiseksi tapoja vakuuttaa lukijaa harhauttavalla lähteiden käytöllä. Lopuksi on muodostettu kuva faktantarkistuksen työta-voista.

Aluksi valeutisten sisällöstä. Valeutisten väitteissä oli runsaasti toistuvuutta, ja ne saattoi ryhmitellä kahdeksaksi pääluokaksi. Yksi näistä oli vielä tarpeen jakaa neljään alaluokkaan. Nämä 11 luokkaa muodostivat kokoelman tarinoita, jotka kuvasivat muun muassa ukrainalaista nationalismia, lännen ja Venäjän vastakkainasettelua ja Ukrainan yhteiskunnan ongelmia ja puutteita.

Mitä aineisto kertoo valeuutisten välittämistä narratiiveista laajemmin?

Työn aineistona on yhden kuukauden faktantarkistukset viideltä eri vuodelta. Se kattaa reilut sata valeuutista. Määrä on alle kymmenesosa kaikista faktantarkistusartikkeleista, joita StopFaken sivuilla on julkaistu. Onko mahdollista, että kuva on vääristynyt? Valeuutisten aiheet vaihtelevat osin sen mukaan, mitä konkreettisia uutistapahtumia on ollut, ja saattaa olla, että jonakin muuna jaksena olisi tullut vastaan erilaisia väitteitä ja kehystyksiä.

Koska valeuutisten väitteet toistuivat aineistossa useita kertoja siinä määrin samankaltaisina, että ne oli melko helppoa luokitella muutamaan luokkaan, voi olettaa, että narratiivit, joita väitteet tukevat, esiintyvät muuallakin valeuutisissa. On vaikeaa sanoa, onko tässä poiminnassa mukana aivan kaikki erilaiset narratiivit, mutta perustellusti voi todeta, että mukana on otos niistä yleisimmistä. On kuitenkin mahdollista, että luokittelu olisi muodostunut hiukan erilaiseksi, jos tapauksia olisi ollut enemmän.

Aineiston tarkastelun perusteella voi todeta, että narratiiveissa on jatkuvuutta ja että useat keskeiset aiheet ja tavat kehystää ne toistuvat vuodesta toiseen.

Useat aineiston väiteluokat täydentävät ja kuvittavat opinnäytteessä lainattujen tutkijoiden kuvausta Venäjän disinformaation narratiiveista. tarinat Maidanin kansannoususta, venäläisvastaisuudesta, lännen ja Venäjän vastakkainasettelusta esiintyvät aineistossani hyvin saman kaltaisina kuin esitellyssä kirjallisuudessa. Asukkaiden lojaalisuus Venäjälle tukee tarinaa Krimin valtauksen oikeutuksesta.

Osalle aineiston narratiiveista ei kuitenkaan löydy suoraa vastinparia kirjallisuudesta. Syitä erolle voi hakea ajankohdasta. Khaldarovan ja Pantin aineisto oli koottu lähinnä vuoden 2014 uutisista ja Pynnöniemen aineisto vuosilta 2014 ja 2015. Koska opinnäytteen aineisto kattaa valeuutisia viiden vuoden ajalta, vuosilta 2014–2018, voi olettaa, että disinformaation painotuksissa on muutoksia. Voiko erojen perusteella tehdä päätelmiä siitä, miten narratiivit ovat muuttuneet?

Kunkin vuoden tapausten määrä on sen verran suppea, että sen perusteella ei ole mahdollista antaa kattavaa kuvaa narratiiveissa tapahtuneista muutoksista. Voi kuitenkin sanoa, että aineisto antaa viitteitä joistakin kehityskuluista.

Yksi huomio on, että fasismin käsite ei esiinny kriisin edetessä juurikaan. Sen sijaan esiin-
tyy laajasti kielteistä uutisointia Ukrainasta, sen hallinnosta ja yhteiskunnasta. Onko ”Fa-
sistinen Ukraina” -kertomuksesta siirrytty hiukan vähemmän tunnepitoiseen tarinaan val-
tiovallan moraalisisista puutteista ja Ukrainasta romahtaneena valtiona?

Sodankäyntiin liittyvistä valeuutisista reilusti yli puolet on vuodelta 2014, jonka jälkeen ne
ovat harvinaisia. Sota ei ole tämän työn aineiston perusteella enää keskeinen osa disinfor-
maation aihepiiriä.

Työn aineistossa ovat lukuisia kertoja esillä tarina länsimaiden Venäjä-rintaman rakoi-
lusta: vaikka länsimaat ovat liittoutuneet Venäjää vastaan, ne eivät kuitenkaan ole yhte-
näisiä. ”Länsi vastaan Venäjä” -narratiivi muotoutuu tässä uudelleen. Väitteitä esiintyy jo
konfliktin ensimmäisen vuoden aineistossa, mutta ne ovat suhteessa yleisempiä muina
vuosina. Konfliktin pitkittyessä Venäjän toiveissa varmaankin on saada levitettyä epäilystä
pakotepolitiikkaa kohtaan, ja narratiivi on myös helppo työkalu yhä uusien valeuutisten
tuottamisessa. Sen avulla Venäjä pääsee toistamaan uudelleen ja uudelleen omaa versio-
taan konfliktista, ja tuomaan sille auktoriteettia puhumalla ulkomaisten johtajien suulla.

Valeuutisissa luodaan toden tuntua laatimalla uutinen samaan tapaan kuin tavallisetkin
uutiset: niissä on tuttu uutismuoto, tarinaa tukevaa ja tulkintaa ohjaavaa kuvamateriaalia
ja asiantuntijan tai päättäjän lausunto. Valheellinen väite perustellaan, mutta dokumentit
ovat keksittyjä, kuvamateriaalia on manipuloitu, haastateltavat eivät ole puolueettomia tai
eivät ylipäättäen todellisia henkilöitä. Usein riittää, että päättäjän puheesta otetaan yksittäi-
nen lause, jonka merkitys muuttuu kontekstista irrotettuna. Valeuutisessa on muokattu to-
dellisuutta, mutta useimmissa tapauksissa melko yksinkertaisella tavalla.

On aivan ilmeistä, että StopFaken tarkistamissa valeuutisissa voi sanoa olevan kyse disin-
formaatiosta. Ne on tehty harhauttamistarkoituksessa, ja vaikka ne sisältävät myös tosia
väitteitä, olennainen osa on sepitettä. Lähteiden vääristely osoittaa, että kyse ei ole epä-
huomiossa syntyneestä väärintulkinnasta tai pikkuvirheistä. Venäjän valtion edustajien ja
venäläismielisten asiantuntijoiden siteeraaminen tarkistamatta näiden esittämien väittei-
den todenperäisyyttä saattaa toki joskus tapahtua myös ilman median omaa aktiivista har-
hauttamistarkoitusta. Lisäksi alkuperäistä valeuutista siteeraavat mediat saattavat olla
myös pelkästään huolimattomia.

Valeuutista paistaa toisaalta propagandan dramaattisuus, toisaalta sen arkipäiväisyys.
Joukossa on ajoittain rajuja syytöksiä, kuten että Ukraina syyllistyy kansanmurhaan omaa
väestöään kohtaan. Sitten palataan taas käsittelemään myyjien kielitaitovaatimuksia.

Disinformaatio ei rakenna täysin villiä todellisuutta. Ennemmin se tarttuu todelliseen uutiseen, muokkaa sitä hiukan ja esittää asiat halutun näkökulman mukaisena. Kuolleet asiantuntijat, tekaistut dokumentit tai keksityt vetoomukset ovat toki häkellyttäviä journalistin ohjeet sisäistäneelle, mutta todella mielikuvituksellisin keinoin rakennettuja tarinoita oli vähän tämän työn aineiston joukossa. Esimerkiksi Margo Gontarin (20.8.2015) kuvaama näyttelijöiden esiintymistä silminnäkijänä ei tarkasteltuihin tapauksiin ole sattunut lainkaan.

Useimmissa tapauksissa StopFaken kamppailu disinformaatiota vastaan on sekin arkipäiväistä. Se edellyttää epäilyttävän uutisen julkaisseen alkuperäisen lähteen selvittämistä ja haastateltujen asiantuntijoiden taustan tutkimista. Valeuutisessa ilmoitetut lähteet täytyy kaivaa esiin, useimmiten verkosta. Haastattelut täytyy kuunnella kokonaan ja arvioida, tekeekö lainattu sitaatti oikeutta puheen kokonaisuudelle.

Koska StopFake ei tartu vaativiin tutkivan journalismin tehtäviin, sen faktantarkistajalta vaaditaan ennen kaikkea vaivannäköä ja asiantuntemusta siitä, mitä aiemmin on tapahtunut ja mikä on realistista – kuten toimittajalta yleensäkin. Tarvittava tekninen asiantuntemus melko yksinkertaista ja kenen tahansa opeteltavissa.

Suurelta osaltaan faktantarkistus on myös konfliktiolosuhteissa varsin lähellä tavallista huolellista journalistista työtä.

6.2 Suomalainen media ja Venäjän disinformaatio

Mitä suomalainen toimittaja voisi oppia StopFaken toiminnan ja sen korjaamien valeuutisten tarkastelusta? Jos toimittaja törmää harhauttavalla vaikuttavaan uutisointiin, kannattaa tehdä ainakin tämä:

1. Selvitä uutisen alkuperäinen lähde ja tutustu siihen.
2. Selvitä alkuperäisen jutun julkaisija ja julkaisijan tausta.
3. Arvioi lähteenä olevan jutun uskottavuutta aikaisempiin tietoihin suhteutettuna.
4. Selvitä, mitä organisaatiota ja viiteryhmää haastateltavat edustavat.
5. Etsi käsiisi lähdemateriaali: siteerattu haastattelu tai video tai esitelty asiakirja.
6. Tutki, löytyykö käytetty kuvamateriaali verkosta muussa yhteydessä.

Aina ei väitteitä ole mahdollista tarkistaa tai kyseessä ei ole yksinkertainen faktavirhe.

Yksi tärkeimpiä ohjeita onkin pyrkiä tunnistamaan uutisen kehys.

7. Opi tunnistamaan venäläisen informaatiovaikuttamisen yleisimmin hyödyntämät toimintatavat ja narratiivit. Tässä on apuna esimerkiksi EU vs disinfo -sivusto sekä StopFake-sivusto taustoittavine artikkeleineen.

Suomalaisen toimittajan näkökulmasta katsoen Ukrainaa koskeva venäläinen disinformaatio saattaa tuntua etäiseltä pulmalta. Suomalainen media ei olekaan laajasti tarttunut valeuutisiin vaan on raportoinut Ukrainan konfliktista varsin neutraalisti. Suomalainenkin media on kuitenkin käyttänyt kyseenalaistamatta joitakin venäläisen disinformaation käsitteitä, kuten ilmauksia ”Donetsikin ja Luhanskin kansantasavallat”, ja raportoinut Krimin ”liittämisestä” Venäjään ilman laajempaa kontekstia. (Pynnöniemi & Rácz 2016, 183–185.)

Vaarana on myös tasapuolisuusharha: kun toimittaja kokee, että asioista tulee raportoida monipuolisesti, hän saattaa kuvata kyseenalaistamatta tosiasioihin perustumattoman, tarkoitushakuisen narratiivin. Toimintatavoissa on siis edelleen tarkentamisen varaa. Taustalla on myös vaikeammin ratkaistava kysymys asiantuntemuksesta.

On helppoa yhtyä Pynnöniemen ja Ráczin (2016, 314–315) toteamukseen, että paras suoja strategisen disinformaation levittämistä vastaan on perusteltu, faktoihin pohjaava tieto ja valmius panostaa sen keräämiseen. Pääsyy siihen, että Venäjän propagandan vähemmän ilmeiset elementit pääsivät läpi valtavirran eurooppalaisessa mediassa, oli toimittajien, poliitikkojen ja mielipidevaikuttajien puutteelliset tiedot Ukrainasta. Euroopan maissa ei ollut Ukrainasta syvällistä yleistä tietämystä, joka olisi laajasti jaettu yhteiskunnassa, vaan Venäjä saattoi lähteä täyttämään disinformaatiolla niitä aukkoja, joita läntisessä yleisessä tietoudessa on. Siten se pyrki ja on joiltain osilta onnistunut vääristämään kokonaiskuvan konfliktista.

Vastuu asiantuntemuksen ylläpitämisestä on ennen kaikkea mediataloilla. Yksittäinen toimittaja ei voi hetkessä ottaa haltuun jokaisen uuden konfliktin taustoja, hän voi vain pyrkiä tekemään työnsä huolellisesti.

Lähteet

Aro J. 2016. The cyberspace war: propaganda and trolling as warfare tools. European view 15, s.121–132.

Bolin G., Jordan P. & Ståhlberg P. 2016. From Nation Branding to Information Warfare. The management of Information in the Ukraine – Russia Conflict. Teoksessa Pantti, M. (toim.) Media and the Ukraine Crisis: Hybrid media practises and narratives of conflict. Peter Lang. New York.

Disinformaation analysointi ja faktantarkistusprosessi 2018. Faktabaari. Luettavissa: <https://faktabaari.fi/baaripuhetta/disinformaation-analysointi-ja-faktantarkistusprosessi/>. Luettu 8.1.2019.

Eurooppa-neuvosto ja Euroopan unionin neuvosto 2018. EU–Ukraina –huippukokous Lehdistötiedote. Luettavissa: <https://www.consilium.europa.eu/fi/meetings/international-summit/2018/07/09/ukraine/>. Luettu 21.12.2018.

European External Action Service’s East StratCom Task Force 2019. EUvsDisinfo. About. Luettavissa: <https://euvsdisinfo.eu/about/>. Luettu 10.10.2019.

Faktabaari 2015. Faktantarkistuksesta tuli osa vaalijournalismia. Luettavissa: <https://faktabaari.fi/baaripuhetta/faktantarkistuksesta-tuli-osa-vaalijournalismia/>. Luettu 18.9.2018.

Faktabaari 2017. Käsikirja: 3. luku – Mikä on fakta ja mikä väite. Luettavissa: <https://faktabaari.fi/baaripuhetta/kasikirja-3-luku-mika-fakta-ja-mika-vaite/>. Luettu: 17.6.2019.

Faktabaari 2019. #EUVAALIT2019. Luettavissa <https://faktabaari.fi/euvaalit2019/>. Luettu 16.6.2019.

Faktabaarin käsikirja 2018. Faktabaari. Luettavissa: <https://faktabaari.fi/baaripuhetta/sisallysluettelo-faktabaarin-kasikirja/>. Luettu 14.10.2019.

Gontar, M. 20.8.2015. Toimittaja. StopFake. Skype-haastattelu. Helsinki ja Kiova.

Gontar, M. 27.9.2016. Toimittaja. StopFake. Alustus. Helsinki.

Haasio A., Ojaranta A. ja Mattila M. 2018. Valheen jäljillä. Avain. Vantaa.

Heiskanen H. 2015. Väkivallan lyhyt historia - näin Ukrainan kriisi syveni, YLE, Luettavissa <https://yle.fi/uutiset/3-7794159>. Luettu 20.12.2018.

Holmstrom M. 2015. The Narrative and Social Media. Defence Strategic Communication. The official journal of the NATO strategic communications center, Vol. 1, No. 1., Winter 2015. Luettavissa https://www.psywar.org/psywar/reproductions/Defence_Strategic_Communications_Issue_1.pdf. Luettu 1.6.2019.

IFCN Code of Principles. Luettavissa <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>. Luettu 8.10.2018.

Innola E. & Pynnöniemi K. 2016. Finland and Russia's Metanarratives on the Conflict in Ukraine. Teoksessa Pynnöniemi, K. & Rasz, A. (toim.) Fog of Falsehood. Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja, Helsinki. Luettavissa: <https://www.fiia.fi/julkaisu/fog-of-falsehood>. Luettu: 17.10.2018.

Järvenkylä N. 2019. Sota Ukrainassa – mistä kaikki alkoi ja mistä siinä on kyse? Iltalehti 11.09.2019. Luettavissa: <https://www.iltalehti.fi/ulkomaat/a/937efeca-866c-4b23-b368-565117d87edc>. Luettu 29.10.2019.

Kauhanen A-L. 2018. Der Spiegel -lehden skandaali pudottaa journalismin polvilleen. Helsingin Sanomat 20.12.2018. Luettavissa: <https://www.hs.fi/ulkomaat/art2000005941765.html>. Luettu: 18.10.2019.

Khaldarova I. & Pantti M. 2016: Fake News, Journalism practice, 10, 7, s. 891–901.

Khvostunova, O. 2013. A Brief History of the Russian Media. A complete guide to who controls the Russian news. The Interpreter 6.12.2013. Luettavissa: <http://www.interpreter-mag.com/a-brief-history-of-the-russian-media/>. Luettu 14.8.2016.

Korhonen I. 2018. Ukrainan uusi IMF-ohjelma antaa rahan lisäksi aikaa uudistuksille. Euro ja talous - Suomen Pankin ajankohtaisia artikkeleita taloudesta. Blogi 24.10.2018. Luettavissa: <https://www.eurojatalous.fi/fi/blogit/2018/ukrainan-uusi-imf-ohjelma-antaa-raham-lisaksi-aikaa-uudistuksille/>. Luettu 29.6.2019.

Koskennurmi-Sivonen, R. 2007. Grounded Theory. Opetusmateriaali. Luettavissa: <https://rkosken.kapsi.fi/gt.html>. Luettu 1.3.2017.

Kuutti, H. 2015. Todenmukainen journalismi. Jyväskylän yliopisto, Viestintätieteiden laitos. Jyväskylä.

Levada-tsentri. 2019. Tsetvert rossijan poterjal doverie k televideniju za desit let. 1.8.2019. Luettavissa: <https://www.levada.ru/2019/08/01/chetvert-rossiyan-poteryali-doverie-k-televideniju-za-desyat-let/>. Luettu 28.11.2019.

Mohyla School of Journalism & NGO "Media Reforms Center" 2018. StopFake.org Annual Report 2016-2017. Luettavissa: https://issuu.com/_____/6/docs/stopfake-final-druk__1_. Luettu 16.6.2019.

Moshes, A. ja Nizhnikau R. 2018. Russian – Ukrainian relations. A Farewell That Wasn't. The Finnish Institute of International Affairs Briefing Paper 235.

Muraja T. 2017. Faktat tiskii! Suomalaisen faktantarkistuksen käsikirja. Tammi. Helsinki.

Nizhnikau R. ja Lassila J. 2018. Onko Donbassista tulossa ei-kenenkään maa? The Finnish Institute of International Affairs Comment 4. Luettavissa: <https://www.fiia.fi/julkaisu/donbassista-on-tulossa-ei-kenenkaan-maa>. Luettu 28.6.2019.

Nizhnikau R. ja Moshes A. 2016. Three years after Euromaidan. Is Ukraine still on the reform track? The Finnish Institute of International Affairs Briefing Paper 208.

Pantti, M. 2016. The Ukraine Conflict and the Media. An Introduction. Teoksessa Pantti, M. (toim.) Media and the Ukraine Crisis: Hybrid media practises and narratives of conflict. Peter Lang. New York.

Pomerantsev, P. & Weiss M. 2014. The menace of unreality: how the Kremlin weaponizes information, culture and money. The Interpreter. Institute of Modern Russia. Luettavissa: <http://www.interpretermag.com/wp-content/uploads/2015/07/PW-31.pdf>. Luettu 4.6.2017.

Puolustusministeriö 2019. Voiman Venäjä. Puolustusministeriön raportti. Helsinki. Luettavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-663-060-4>. Luettu 1.12.2019.

Pynnöniemi, K. 2015. Propagandan ja disinformaation määrittelystä. Poliitikasta-verkko-lehti. Luettavissa: <https://politiikasta.fi/propagandan-ja-disinformaation-maarittelysta/>. Luettu 27.11.2018.

Pynnöniemi K. 2016a. The Conceptual and Historical Roots of Deception. Teoksessa Pynnöniemi, K. & Rasz, A. (toim.) *Fog of Falsehood*, s. 27–48. Ulkopoliittisen instituutin julkaisu, Helsinki. Luettavissa: <https://www.fiia.fi/julkaisu/fog-of-falsehood>. Luettu: 17.10.2018.

Pynnöniemi K. 2016b. Introduction. Teoksessa Pynnöniemi, K. & Rasz, A. (toim.) *Fog of Falsehood*, s. 13–21. Ulkopoliittisen instituutin julkaisu, Helsinki. Luettavissa: <https://www.fiia.fi/julkaisu/fog-of-falsehood>. Luettu: 17.10.2018.

Pynnöniemi K. 2016c. The Metanarratives of Russian Strategic Deception. Teoksessa Pynnöniemi, K. & Rasz, A. (toim.) *Fog of Falsehood*, s. 71–119. Ulkopoliittisen instituutin julkaisu, Helsinki. Luettavissa: <https://www.fiia.fi/julkaisu/fog-of-falsehood>. Luettu: 17.10.2018.

Pynnöniemi K. 2016d. Research Methodology. Teoksessa Pynnöniemi, K. & Rasz, A. (toim.) *Fog of Falsehood*, s. 51–65. Ulkopoliittisen instituutin julkaisu, Helsinki. Luettavissa: <https://www.fiia.fi/julkaisu/fog-of-falsehood>. Luettu: 17.10.2018.

Pynnöniemi K & Rácz A. 2016. Conclusion. Teoksessa Pynnöniemi, K. & Rasz, A. (toim.) *Fog of Falsehood*, s. 311–315. Ulkopoliittisen instituutin julkaisu, Helsinki. Luettavissa: <https://www.fiia.fi/julkaisu/fog-of-falsehood>. Luettu: 17.10.2018.

Raik K. 2017. Eurooppa ei saa antaa periksi Ukrainassa. The Finnish Institute of International Affairs Comment 2.

Raik K. 2016. EU:n ja Ukrainan vapaakauppasopimus astui vihdoinkin voimaan. The Finnish Institute of International Affairs Comment 1.

Rasz A. & Moshes A. 2014. Not Another Transnistria. How sustainable is separatism in Eastern Ukraine? The Finnish Institute of International Affairs Analysis 4.

Schlatter E. 2011. Buyer Beware: Veterans Today and its Anti-Israel Agenda. SPLC Southern Poverty Law Center. Luettavissa: <https://www.splcenter.org/hate-watch/2011/01/06/buyer-beware-veterans-today-and-its-anti-israel-agenda>. Luettu 3.1.2017.

Sienkiewicz M. 2016. Open Source Warfare. The role of user-generated content in the Ukrainian conflict media strategy. Teoksessa Media and the Ukraine Crisis: Hybrid media practices and narratives of conflict. Peter Lang. New York.

Silverman C. 2016. Verification Handbook. Luettavissa: <http://verificationhandbook.com/>. Luettu 10.1.2017.

StopFake 2019a. Luettavissa: <https://www.stopfake.org/en/main/>. Luettu 29.11.2019.

StopFake 2019b. About us. Luettavissa: <https://www.stopfake.org/en/about-us/>. Luettu 29.11.2019.

StopFake 2019c. Gazeta. Luettavissa: <https://www.stopfake.org/ru/category/gazeta/>. Luettu 29.11.2019.

Suomen tietotoimisto 2019. Tyylikirja. Luettavissa <https://stt.fi/tyylikirja/>. Luettu 7.11.2019.

Turvallisuuskomitea 2018. Kyberturvallisuuden sanasto. TSK 52. Luettavissa <https://turvallisuuskomitea.fi/wp-content/uploads/2018/06/Kyberturvallisuuden-sanasto.pdf>. Luettu 7.4.2019.

Wardle C. & Derakhshan H. 2018. Thinking about 'Information Disorder': Formats of Misinformation, Disinformation, and Mal-information. Teoksessa Journalism, 'Fake News' & Disinformation. Handbook for Journalism Education and Training, s. 44 - 56. UNESCO. Pariisi.

Vehkoo J. 2011. Painokoneet seis. Kertomuksia uuden journalismin ajasta. Bookwell oy. Jyväskylä.

Vehkoo J. 2017. Misinformaatio verkossa – miksi siihen uskotaan ja miten sitä voisi vastustaa. Kirjastokaista. Katsottavissa: <https://www.kirjastokaista.fi/johanna-vehkoo-misinformaatio-verkossa-miksi-siihen-uskotaan-ja-miten-sita-voisi-vastustaa/>. Katsottu 4.6.2019.

Vehkoo J. 2017. Valheenpaljastaja. Blogi. <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2017/01/26/valheenpaljastaja-mita-valeutiset-ovat-ja-mita-ne-eivat-ole>. Luettu 2.1.2018.

Liite 1

Aineistona käytetyt faktantarkistusartikkelit

2014

- 1.4.2014b) FAKE: USA supported the idea of federalization of Ukraine
- 1.4.2014a) FAKE: Crimean Tatar autonomy is not a territorial autonomy
- 2.4.2014b) "Right Sector" denied having intentions to demolish the monument to Leonid Bykov
- 2.4.2014a) News about re-sale of dry rations from American humanitarian aid package in Ukraine was a lie
- 3.4.2014b) NTV gave false information about the dismissal of Kharkiv professor
- 3.4. 2014a) Russian TV channel showed a director of a zoo as an extremist
- 4.4.2014b) Draft Law «On Belonging to the Ukrainian Nation and Protection of the State Forming Nation» Does Not Exist
- 4.4.2014a) FAKE: Only Six Citizens of Crimea Chose to Keep the Ukrainian Citizenship
- 7.4.2014b) Espresso.tv Illustrated Food Shortage in Crimea with a Picture from the U.S.
- 7.4.2014a) Vitaly Churkin's Mendacious Claim that Most Countries Recognize Crimea's Integration with Russia
- 8.4.2014c) FAKE: Witnesses Say Euromaidan Participants were Paid
- 8.4.2014b) Russian Channel One Lies About Events in Donetsk, Using a Month Old Video
- 8.4.2014a) Lies: Ukraine's state border is not officially defined
- 9.4.2014 Russian Citizen Takes Part in Storming of Mykolaiv Regional State Administration
- 10.4.2014b) NTV Fabricates a Story of a German Mercenary Who Brought 500.000 Euros to Maidan
- 10.4.2014a) The Russian TV channel NTV distorted information given by Ukrainian channels, using it out of context
- 12.4.2014 The TV channel "Russia 1" accused Ukrainian media of lies, which were distributed earlier by the Russian NTV channel
- 13.4.2014 Lies: Oleksandr Turchynov to Lead the Ukrainian Gay Parade
- 14.4.2014 Lies: For the First Time in 23 Years Kerch to Commemorate Victory Day with an Artillery Salute
- 15.4.2014c) Lies: Mikhail Gavrilyuk dressed in a separatist uniform takes part in a provocative act
- 15.4.2014b) Lies: Ukraine Air Force Helicopter Shot Down in Kramatorsk
- 15.4.2014a) The Head of the Ground Forces Academy Rebutts the Information About Cadets Dispatching to Donetsk Oblast

16.4.2014 Lies: the crew of the US destroyer ship got scared by the Russian fighter aircraft

17.4.2014b) Ukrainian Site Receives «Exclusive Comments» from a Dead Expert

17.4.2014a) Fake image: PrivatBank advertising to pay 10,000 dollars for a 'Moskal'

18.4.2014b) The Mayor of Siversk Rebuts the Information About the City Fallen under Control of the Donetsk People's Republic

18.4.2014a) Lies: Near Kramatorsk Tank Crushes a Car with People

21.4.2014 Lie: Lifenews uploaded their story about shooting in Slovyansk on Youtube before it actually happened

23.4.2014c) Refat Chubarov did not Announce an Intention to Obtain a Russian Passport

23.3.2014b) Russian mass media distorted Joseph Biden's statement on Ukraine

23.4.2014a) Among the "locals", who took over the buildings of Slovyansk and Kramatorsk there were Cossacks of Russia

25.4.2014c) FAKE: Juvenile justice is put into action in Ukraine

25.4.2014b) A separatist from Slovyansk turned out to be a contracted fighter from Russia wanted for assault to murder

25.4.2014a) Donetsk Official Rebuts the Information About Terrorists Seizing Kindergartens in Sloviansk

26.4.2014 Fake: Ukrainian fighting vehicle entering Donetsk with a swastika

28.4.2015b) TV Channel «Russia 24» Quotes Unexisting Statements of the State Committee of Television and Radio of Ukraine

28.4.2014a) ITAR-TASS lies: pro-Ukrainian radicals attacked an anti-fascist rally in Donetsk

30.4.2014 The Ministry of Internal Affairs of Ukraine Rebuts the Information About Construction of Concentration Camps

2015

1.4.2015 Fake: Maidan Activist Looking for Work in Russia

2.4.2015 Fake: Drunken Poroshenko Gives Soccer Ball to Legless Soldier

3.4.2015 Fake: American Tanks Found in Donbas

8.4.2015 Staged April Fool's Day Prank: Protesters Throw Manure at U.S. Embassy in Kyiv

10.4.2015 Fake: Five Indian Airplanes Falsely Reported Missing in Ukraine

13.4.2015b) Fake from Russian Foreign Minister: Yarosh Becomes Poroshenko Adviser

13.4.2015a) Fake: Kyiv Is Deserted, Ukrainians Are Leaving Their Country

17.4.2015 NATO Disputes Russian Claims Regarding the Proliferation of Nuclear Weapons and the Threat to Russia

18.4.2015b) Journalist's Murder a Month Ago Sensationally Portrayed as More Recent

18.4.2015a) Video of Chechen Family's Execution Turns out to Be Fragment from Fictional Film
20.4.2015 Odesa Summer Camp Refutes Story about Victoria Nuland Fight
21.4.2015 Kharkiv Forbids Veterans from Wearing St. George Ribbons
22.4.2015 Member of Polish Parliament Lies about Maidan Snipers
23.4.2015 Fake: "Vatnik" Renounces Ukrainian Citizenship
24.4.2015b) Polish President Has Not Said that UPA Glorification Law Will Spoil Kyiv-Warsaw Relations
24.4.2015a) Fake: Ukrainian Athlete Attends Awards Ceremony with Donetsk People's Republic Flag
26.4.2015 Michael McFaul Misquoted about Crimea and Russia
28.4.2015c) Sputnik Misleads with Outdated Photo
28.4.2015b) Fake: Poles Recognize Crimea as Part of Russia
28.4.2015a) Fake: Latvians Want to Establish "Ghetto" for Russians

2016

1.4. 2016 Fake: Ukraine Demands 75% Radio Airtime for Ukrainian Music
2.4. 2016 Fake: Ukraine to Pay Yanukovich and Sons 6.3 Million Hryvni Compensation
3.4. 2016 Fake: Poroshenko Lied about Being Late
5.4. 2016b) Fake: Ukraine continues buying gas from Russia
5.4. 2016a) Fake: The Sad State of Ukrainian Nuclear Power Plants
6.4.2016 Fake: Kyiv Cuts Thousands of IDP Benefits
8.4. 2016 Fake: Transcarpathia Demands Autonomy from Kyiv
9.4. 2016 Fake Document on Crimean Tatar Autonomy
10.4. 2016 Russian National Channel Rossia 24 Lied about Ukrainian EU Quotas
11.4.2016c) RT Distorts German Foreign Minister's Statement
11.4. 2016b) Fake: Dutch Referendum Poroshenko's Last Chance to Remain in Power
11.4. 2016a) Fake: European Commission Proposes Abolishing Visas for Ukraine despite Dutch Referendum Results
13.4. 2016b) Fake: Odessa to Dismantle its Iconic Duke de Richelieu Monument
13.4. 2016a) Fake: Poroshenko Deprives Chernobyl Workers of Benefits
19.4.2016b) Odessa Media Publish Fake OSCE Report
19.4.2016a) Russian Media Distort Italian Foreign Minister's Sanctions Position
20.4. 2016 Fake: Ukrainians in Poland: Cleaners and Dishwashers
21.4. 2016 Russian and Ukrainian Media Distort French Foreign Minister's Statements
23.4. 2016 Fake: Russian Musician Killed for Supporting Pro-Russian Separatists in Donbass
24.4. 2016 Fake: Ukraine on the Verge of a Second Chernobyl

- 25.4. 2016 Fake: BBC Accuses Ukraine of Downing MH 17
- 28.4. 2016 Fake: France to Lift Russia Sanctions
- 29.4. 2016b) Fake: Not Living in Officially Registered Residence in Ukraine Subject to Penalties
- 29.4.2016a) Fake: Russia Sanctions Cost Ukraine \$98 Billion

2017

- 1.4.2017 Fake: Ukraine to Open Camps for Syrian Refugees
- 5.4. 2017a) Fake: Kyiv to Classify Crimea and Donbas Residents as Terrorists
- 5.4. 2017b) Fake: Rasmussen for Recognition of Independent Course for Crimea
- 11.4. 2017 Fake: Aided by Islamic Battalion Ukraine Delivers Chemical Weapons to the Middle East
- 12.4. 2017 Fake: US Accuses Ukraine of Genocide against Its People
- 18.4. 2017 Fake: Ukraine No Longer an Industrial Nation
- 19.4. 2017a) Fake: Energy Austerity Measures in Ukraine
- 19.4. 2017b) Fake: Ukrainian Colonel Proposes to Raze Donbas and Crimea
- 20.4. 2017 Fake: Nuclear Explosion in Ukraine
- 21.4. 2017 Fake: Poroshenko Recognizes Superiority of European Armies
- 24.4. 2017 Fake: Ukraine Shelling OSCE Vehicle Explosion Area
- 25.4. 2017 Fake: Kyiv Forcing Waiters and Shop Clerks to Speak Ukrainian

2018

- 2.4.2018a) Fake: Kyiv Admits Ukrainian Parts in North Korea Missile Engines
- 2.4.2018b) Fake: Ukrainian Border Guards Detain Russian Ship in Russian Territorial Waters
- 6.4.2018 Fake: Senator Lindsay Graham Admits Russia Sanctions Not Working
- 7.4.2018 Fake: Ukraine Preparing Provocations on Border with Occupied Luhansk
- 10.4.2018 Manipulation: Ukraine Losing Transcarpathia
- 12.4.2018 Fake: Organization for the Prohibition of Chemical Weapons Unable to Establish Origin of Nerve Agent in Skripal Poisoning
- 13.4.2018 Manipulation: Ukrainian Military Can't Handle American Weapons
- 14.4.2018 Fake: London Apologizes for Aeroflot Border Force Search
- 19.4.2018 Manipulation: Germany Asks US to Ease Russia Sanctions
- 20.4.2018 Fake: The Central Communication Port is being created to allow quick transfer of US military forces
- 21.4.2018a) Fake: President Poroshenko Proposes Crimeans be Deprived of Ukrainian Citizenship
- 21.4.2018b) Manipulation: Ukrainian Sailors Threaten to Return to Crimea

23.4.2018a) Fake: Ukraine Recognizes It Cannot Return Crimea

23.4.2018b) Fake: Ukraine to Become Nuclear Waste Dump

24.4.2018 Fake: Ukraine Leads In Human Rights Violations

30.4.2018 Fake: Upsurge of Anti-Semitism in Ukraine